

SCHEDIUS LAJOS
ÆSTHETIKAI ELMÉLETE

ÍRTA

JÁNOSI BÉLA

L. TAG

Főolvasata 1915. évi márczius hó 1-én

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1916

Schedius Lajos (1768—1847) a XIX. század első felének sokoldalúan képzett tudósa, közművelődési, irodalmi és tudományos törekvéseink lelkes előmozdítója, egy hátramaradásának tudatára jutott s a hiányokat serényen pótolni igyekvő korban a legmunkásabb és legérdemesebb férfiak egyike volt. A göttingai tanulmányévek után hazatérve s a német tudományos törekvésekkel és körökkel a kapcsolatot lehetőségig fenntartva, egész életén át hazai viszonyaink emelésén fáradozott. Maga is sokat kezdeményezett, de örömmel látott meg és szeretettel ápolt minden fejlődésnek indult esirát, bárki ültette is el. Színészetünk küzdelmes gyermekkorában dramaturg. Kármánnak hazafias terveiben közreműködő társa, az erdélyi Magyar Nyelv-művelő Társaság tagja, Révai barátja. Ott van az Aurora-kör alapítói közt, az Akadémia előkészítő munkálataiban részt vesz, a pesti evangélikus iskolák fejlesztése körül fáradhatlan tevékenységet fejt ki és tantervet ír a protestáns iskolák számára; a nőegylet titkára, a vakok intézetének igazgatója, a természet-tudományi és orvostudományi társulat egyik tervezője, s nem rajta és lelkes társain mult, hogy ez az intézmény akkor még nem jött létre. Az Akadémiának kezdet óta tiszteleti tagja, a Kisfaludy-Társaságnak tagja és alelnöke. Egyetemi tanszékén 50 éven keresztül magyarázza a római és görög remekírókat s hirdeti az æsthetika tudományát.

A közélet terein kifejtett ilyen buzgó tevékenységét a legkülönbözőbb szakokra kiterjedő irodalmi működése kíséri. Becses folyóirata a *«Zeitschrift von und für Ungarn»* hazai viszonyainkat, intézményeinket és jeleseinket mutatta be a külföldnek, mely eladdig nem sokat tudott rólunk és nem is sokat törődött velünk. Vannak ünnepi alkalmakra írt és megzenésített német cantatái, latin nyelvű oratiói, a Kisfaludy-Társaságban tartott magyar megnyitó beszédei. Németre fordította Kisfaludy Sándor *«Hazafiúi szózatait»*. Írt görög nyelvtant, történeti, földrajzi

czikkeket, kiadott kartographiai műveket. Hozzászolt négyzeti, iskolaügyi mozgalmakhoz, fővárosi ügyekhez. Művei közt latinra fordított gyorsírási munkát találunk, továbbá közleményeket a selyembhernyótenyésztésről, gyapotfaültetésről, elektromos lámpa készítéséről stb.

Ez a sokoldalúság széleskörű érdeklődését is mutatja, de a korviszonyokból megmagyarázható s a század első felében nálunk épen nem ritka jelenség. Minden téren egyszerre kellett hozzáfogni a munkához és nem volt elég munkás kéz a sokféle szükséglet sürgős kielégítésére. Ki csodálkozhatik azon, hogy a sok mederbe szétvezetett folyóvíz bizony gyakran sekélyessé vált s a művek nagy számán rajta van a dilettantismus bélyege. De Schedius általában komolyan szokott hozzálátni feladatainak teljesítéséhez.

Wurbach biographiai lexikona azt mondja róla, hogy a magyarok alig mutathatnak fel honfitársaik közt, Széchenyit sem véve ki, valakit, a ki életfeladatát, hogy embertársainak mindenoldali javát nemesbítés által előmozdítsa, olyan energikusan fogta volna fel és hajtotta volna keresztül. Ezekben a szavakban óriási a túlzás, de Schedius kétségtelenül azoknak tiszteletreméltó sorából való, kik a mai Magyarország műveltségének és jóllétének alapjait lerakni segítettek és csendben, feltűnés nélkül, de szívós kitartással munkálkodtak egy szebb jövő előkészítésén.

Működésének vázlatos rajzából azonban nem hiányozhatik a fényoldalak mellől némi árnyék feltüntetése sem, s annak teljes elismerésével, hogy mi volt ő mi nekünk, nem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy bizonyos elfogultságtól megszabadulva, még több lehetett volna.

Sajnáljuk először is, hogy keveset írt magyarul. A «Zeitschrift» első kötetében azt a reményét fejezte ki, hogy nem akad olyan kiesínyes gondolkozású olvasója, a ki a német nyelv használatából a hazai nyelv megvetését olvassa ki. Hogy megvetésről sem itt, sem másutt szó sem lehet, szívesen elhiszszük. A folyóirat ezélja különben is eléggé megokoltá tette az idegen nyelv választását. De Schedius más műveiben is előszeretettel használja a latin és német nyelvet a magyar rovására. Hallotta az Uránia riadójt, melyben Kármán a magyar nyelvet «alkot-

mányunk palladiumának», a nemzet léte megtartójának jelentette ki s olyan jegynek mondotta, «a mely megóv, hogy a többek között el ne olvadjunk». Az Erdélyben megalakult Magyar Nyelvvelő Társaság munkáinak első darabjában (Szeben 1796) olvashatta — maga is a társaság választott tagja — a deák nyelv elterjedésének káros hatásairól elhangzott panaszt s azt a felajdulást, «hogy a nemzetben a legtudósabb és érdemesebb urak közül sokan (Pray, Katona, Kovachich, Benkő stb. stb.) inkább szeretnek diákuul írni, mint magyarul». Folyóirata III. kötetében maga ismerteti Bozóky István esedezését az országgyűlés előtt a magyar nyelv ügyében s közli panaszát is, hogy a latin használata (das drückende Joch der lateinischen Sprache) gátolja a magyar nyelv fejlesztését. Igaz, hogy a folyóirat kitűzött elve szerint csak ismertetéseket s nem bírálatokat és czáfolatokat közöl, mégis különös, hogy erre a kijelentésre egy szava sincs. Hasonló felkiáltások ezekben az időkben nem ritkák, de Schedius rájuk sem hallgatva megy tovább a maga útján, melyre a megszokás folytán szerzett gyakorlottság az idegen nyelvek használatában csábította.

Korán, mikor Kármán hazafias lelkétől tüzet fogott, jelent meg az Urániában magyar czikke «A vallás szeretetreméltó volta»-ról. Huszonhárom, egyébként munkás évnek kellett eltelnie, míg a Tudományos Gyűjteményben (1817) megint megszólalt magyarul s az Aurorába írt néhány lapnyi fejtegetése után (1822) a Kisfaludy-Társaságban tartott beszédekig (1841, 1843) alig találunk irodalmi munkát tőle magyar nyelven. Összes magyarul írt czikkei nem igen terjedhetnek túl ötven oldalon. Nem vett tehát részt a magyar nyelv terjesztésében s kiművelésében, mint a különben szintén érdemes Romy Karoly sem, ki ellen Bajza ismeretes éles támadását intézte. Ezért a nehezen kibontakozó műnyelv és tudományos stílus körül nincsenek érdemei.

Körülotte tombolt a nyelvújítási harc s ő ezeknek a nagy-jelentőségű, szenvedélyes küzdelmeknek inkább csak hideg szemlélője maradt. Talán nem is bizott a munka sikerében, sőt a nyelv jövőjében sem. Ha Virág Benedeknek értesülése hiteles forrásból ered, Schedius gróf Széchenyi Ferencz előtt egy alkalommal a magyar nyelvet a culturára alkalmatlannak nyilvání-

totta, mit a gróf erősen tagadott és vitatott. Bár, mint mondtunk, a nyelvfejlesztés munkájába egyáltalában nem avatkozott, a neologismust illetőleg Kazinczytól eltérő nézeteket vallott, de álláspontját nem tudta szóval szabatosan körvonalozni, megígért írásbeli kifejtésével is végleg adós maradt.¹⁾

Hogy Schedius nem nyelvészkedik, egyáltalában nem róhatjuk fel neki hibául. Utóvégre mindenkitől mindent nem követelhetünk s bele kell nyugodnunk abba, hogy ki ki hajlama, képessége és kedve szerint válaszssa meg munkakörét, melyben dolgozni kíván. De ez is a magyar nyelv iránt való közömbösségét mutatja ugyanakkor, mikor mások hazafias buzgóságból állást foglalnak az ügy mellett vagy hasonló buzgóságtól indítatva az ügy ellen és szakképzettség nélkül is jól-rosszul közreműködnek a végtelen fontosságúnak elismert munkában, vagy a nyelv tisztaságát féltvén, mindenféle megengedett, sőt meg nem engedhető eszközökkel a káros mozgalomnak útját állani iparkodnak.

Már feltűnőbb, hogy a magyar színészet egykori pártolója és híve húsz s egynehány évvel később az új, fényes hajlékába költöző pesti német színháznak főigazgató-helyettesévé lett.²⁾ Nem egyedül s nem magától tette meg ezt a Pál-fordulást. Voltaképen csak Ráday Pál grófot, magyar színészetünk egykori érdemes bajnokát s többrendbeli igazgatóját követte, ki az 1814—1817-i színi években a német színház főigazgatói tisztét látta el s maga mellé Schediust szemelte ki. Ismeretes, hogy főúri köreink is lelkesen fölkarolták az idegen nyelvű intézményt és Schedius, mikor ide csatlakozott, jó társaságban érezhette magát s nem látta tettét való színében. Mégis fájjaljuk, hogy mikor egy Kulcsár István és mások sikertelenül küzdenek a magyar színészetért, Schediust az idegen ügy szolgálatában

¹⁾ Virág megjegyzését l. Kazinczy Ferencz levelezése III. k. 6. l. — Schedius választát a neologismus kérdésében l. n. o. XII. 495., 504., 507., 562. és XIII. 55.

²⁾ Theatralisches Taschenbuch für das Jahr 1816. — V. ö. Kertbeny cikkét: Zur Theatergeschichte von Budapest. Ungarische Revue 1881. 815. l. — Wurzbach lexikona már 1811-től számítja színigazgatói működését.

kell látnunk. Mintha Kármán halálával ideáljai is elvesztették volna fényüket Schedius előtt. S valóban az 1795-i év, melyben Kármánt elvesztette, egyébként is valósággal megrendítő s kiábrándító hatással lehetett az ifjú tudósra. A vérbefojtott Martinovics-összeesküvésben több benső barátja volt közelebből érdekelve. Közülök Abaffy Ferencz alispán fogságba jutott, Őz Pál ügyvéd a vérpadon halt meg. Velök való baráti összeköttetése miatt Schedius is gyanússá vált és egy időre felügyelet alá került.³⁾ Nem lehetetlen, hogy ezek az események óvatossá tették őt s hozzájárulhattak ahhoz is, hogy a túlzóbb nemzeti törekvésektől tartózkodjék.

Ez annál valószínűbb, mert a nemzeti eszmék iránt korábban nyilvánult érdeklődés hirtelen lanygulása nem egyedül Schediusnál tűnik szembe. Ez általános jellemző tünet ebben a korban, mely a politikai és irodalmi életnek minden szabadabb mozgását erőszakosan lehetetlenné tette. Az aléltság enyhültével a század elején aztán közéletünk és irodalmunk, bár még mindig nagy nehézségekkel küzdve, nemzeti irányban újlag fejlődésnek kezd indulni. Schedius hasznosan működik a maga körében, de ezektől a küzdelmektől egy jó darabig távol áll. Az Aurora-körben való szerepléséről még alig van adatunk, az Akadémiában azonban már, ha nem is szélesebb körű és jelentősebb, de állandó tevékenységet fejt ki. A nemzeti törekvésekkel való rokonérzése nyílt kifejezésre csak a Kiszaludytársaságban tartott beszédeiben, fájdalom már hivatalos pályája vége felé, jutott. Ezek egyikében Kiszaludy Károlynak meleg hangú magasztalása foglaltatik, a másikban pedig az a kijelentése, hogy «csak a nemzeti classica szépirodalom és művészet emelhet és vihet valódi műveltségre minden egyes nemzetet.»⁴⁾ Hazafias érzés nyilvánul meg utolsó iratai egyikében, Dürer életrajzi adataiban is, hol azt a kérdést feszegeti, hogy mi mindent köszönhet a külföld Magyarországnak.⁵⁾

¹⁾ Pauler T.: A budapesti m. kir. tudományegyetem története. Budapest, 1880. 397. l.

²⁾ A közülés elnöki megnyitója. Kisz. Társ. Évlapjai. III.

³⁾ A. Dürer: Ein Beitrag zu seiner Lebensgeschichte. Megjelent Benkert művében: Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn. 1846.

Toldy Ferencz beszédében Schedius fölött annak okát, hogy irónkban «a nemzeti irányt az egyetemes hazai oly hamar váltotta fel», neveltetésében és társas köreibben, a természetévé vált hosszú megszokásban és — színhazi állását illetőleg — ellenkezni nem tudó jóságában találja fel. Ezekhez járultak bizonyos, a magyaros szellem térfoglalására kedvezőtlen külső körülmények, így az iskolák s az egyetem latin tanítási nyelve, valamint azok az előnyök, miket tudományos téren működőknek a latin nyelv használata nyújtott, midőn az ebben a tekintetben még fejletlen magyar nyelvvel szemben kész terminológiát és százados gyakorlati folytán hajlékonyvá vált tudományos nyelvet adott, egyúttal pedig a művet az egész tudományos világ számára hozzáférhetővé tette s így érvényesülésének körét mérhetetlenül kitérítette. Ezek az okok sokáig gátolták a tudományok magyar nyelvű művelését és Schedius conservativismustól nem várhattuk ezen a téren a nehéz kezdeményező lépéseket. Ha néha mégis írt magyarul, ez szinte ingadozásnak és elveitől való ideiglenes elhajlásnak tűnik fel.

Így a közjó előmozdítása Schediusnak mindig vezérelve maradt, de a nemzeti jellemző vonások megértő méltánylásának, a nemzeti törekvésekkel való együttérzésnek nyomait ritkán találjuk meg műveiben. Ha ezeket a kérdéseket mégis érintette néha, pl. a nemzetiségről írott cikkében a Tudományos Gyűjteményben (1817), az elmélet elvont és terméketlen általánosságainak szempontjából tekintette.

Nem csoda, hogy Kazinczy ezzel a fejtegetéssel elégedetlen. Álláspontjuk s egész felfogásuk különbözőségéből amúgy is könnyen megmagyarázható, hogy Kazinczy Schediusszal igazi, benső barátságban nem állott. Levelezésük alighogy indult (1803), már is megszakadt (1806). Kazinczy ugyan «barátjának» mondotta, általában tisztelettel beszélt róla, egyik művét neki is ajánlotta, de sem a levélváltás, sem a személyes érintkezés nem hozta őket közelebb egymáshoz, sőt hova-tovább mindinkább szaporodtak az elütő gondolkozás jelei, mikről Kazinczy leveleiben sokat tudott feljegyezni. Nem ugyanazon nagy eszmék megvalósításáért küzdő bajtársak voltak ők. Útjaik eltértek, de szellemeik sem találtak egymásra. Hideg becsüléssel kívül alig éreztek többet egymás irányában. Az æsthetika közös területén

sem találkoztak. Kazinczy itt is gyakorlati czélokat követett, a lélek, a szem, az izlés fejlesztését tekintette elsőnek és főfontosságúnak és Schedius elméleti egyoldalúságát nem tudta méltányolni. Véleményét kifejezték szavai: «A ki jó munkák körül képi izlést, æsthetika: metaphysikálás nélkül is eltalálja az igazi szépet s a ki ehhez *érzést* nem viszen, az a metaphysikázást *érteni* soha nem fogja».¹⁾

Schedius a «Zeitschrift» III. kötetében vallást tesz hazaszeretetéről s majdnem negyven esztendő múltán a Kisfaludy-Társaság VI. közülésén tartott megnyitójában ezt a vallomást megismétli. Nyilatkozatainak őszinteségében kételkedni nincs semmi okunk és jogunk. De előtte czél gyanánt inkább a nemzet culturájának s általános jólétének emelése lebegett és nem a nemzeti sajtóságok kifejtése, a nemzet egyéniségének mindenoldalú erőteljes érvényesítése. A tudomány terén is a magyar nyelv használatának jogosultságát, saját munkásságából következtetve, sokáig nem ismerte el. Aesthetikai kézikönyvének tervezett magyar fordítására is csak a körülmények nyomása, a tanítási nyelv változása folytán szánta rá magát és szinte symptomatikus jelentőségű, hogy egyetemi tanszékétől való megválása néhány év hiján a magyar nyelvnek az egyetemi tantermekbe történt diadalmas bevonulásával esik össze.²⁾

A vonások, melyekkel Schedius jellemzése az iméntiekben bővült, nem csökkentik sok valóban hasznos szolgálata miatt iránta egyébként érzett hálás elismerésünket s lényegében alig változtatják meg a köztudatban róla fennmaradt s állandósult képet. Körülbelül így rajzolta meg Toldy Ferencz 1848-ban tartott akadémiai emlékbeszédében szokott gondosságával pályafutásának és munkásságának útját. Ekként méltányolta érdemeit 1902-ben Heinrich Gusztáv a Kisfaludy-Társaságban a Gyulai-serleggel kezében. Egy tekintetben azonban alig foglalkozott vele irodalmunk. Hiányzik æsthetikai tevékenységének behatóbb vizsgálata s annak megállapítása, mi az ő jelentősége a magyar æsthetikai törekvések történetében. Ideje, hogy a mulasztást ki-

¹⁾ Kazinczy levelezése. XXI. 41. l.

²⁾ Az 1843/4-iki Ordo prælectionum az első, melyben Schedius neve hiányzik és 1845/6-ban jelent meg az első «Lectkék rendje».

pótolva, ezen a téren is elkönyveljük szellemének hagyatékát s ha talán eleven, ható erőt, fejleszthető elemet nem is igen találunk már benne — hiszen a szárnyaló idő messze elsodort minket Schedius eszméitől és kétséges értékűvé tett sokat azok közül a módok és eszközök közül, miknek csalhatatlanságában ő még megbízott — beleilleszszük tanát tudományosságunk történetébe, mint egy nagy probléma megoldásának magyar elme méhében termett, érdekes kísérletét. Ezt a célt szolgálják a következő lapok.

* * *

Schedius æsthetikai elméletét két iratában találjuk meg. Az egyik néhány lapra terjedő népszerű cikk: *A szépség tudománya*, Kisfaludy Aurorájában (L. 1822). A másik terjedelmes, nehézkes, latin nyelvű tanulmány: *Principia philocaliæ seu doctrina pulcri*. Pesthini. 1828. Megbízható adatok tanuskodnak arról, hogy ezt a munkát életének utolsó éveiben magyarra is lefordította.¹⁾ De az átültetés sohasem jelent meg s ma már a kézirat hollétéről, sőt meglétéről sincs tudomásunk.²⁾

Az említett iratok Schedius tanát már késői, teljesen kifejlett formájában állítják elénk. Hiszen tanszékének elfoglalása óta³⁾ addig, míg az első vázlatos ismertetés napvilágot látott, teljes harmincz év telt el és további hat évre volt szükség a rendszeres latin munka kiadásáig. Ennek a feltűnő késedelemnek oka bizonyára abban kereshető, hogy rendszere lassanként nyert olyan végleges és szilárdnak látszó megalapítást, a melylyel

¹⁾ Újabbkori Ismeretek Tára VI. 173. l.: «Kéziratban maradt magyarul átdolgozott széptana.» Ugyanezt mondja (szóról-szóra) a M. T. Akad. évkönyve. VIII. k. 100. l. — Toldy emlékbeszéde (Társalkodó 1848. 85. l.) szintén megemlíti: «Mert azon magyar kidolgozása is rendszerének melyet hagyott, nem sokkal több fordításnál.»

²⁾ Ha nem is széptani elméletének, mégis philosophiai álláspontjának megértéséhez egyben-másban hozzá segít egy kisebb értekezése: «De notione atque indole organismi tamquam principii monarchici per universam naturam vivam vigentis commentatio. Budae 1830.» A művecske a pesti tudományegyetem újrualapításának tólszázados emlékünnepeye alkalmából jelent meg. Nem ünnepi előadás volt, hanem alkalmi irat.

³⁾ A Magyar Hirmondó (1791. 763. l.) szerint május 21-én d. e. történt beiktatása és ugyanaz nap délutánján már belekezdett előadásaiába.

az irodalom terére bátran kiléphetett. Egy darabig terhes nyüggént nehezedett rá az a köynyszer, hogy egy kormányrendelet a tanároktól a megállapított tankönyvekhez való szigorú alkalmazkodást követelt s így neki Szerdahely æsthetikája nyomán kellett tanítania¹⁾ Azonban már ekkor szabad kezet igyekezett magának biztosítani, a mennyiben Szerdahely műve mellett saját kéziratí munkáját is megemlíti a tankönyv megjelölése alkalmával. Amíg Szerdahely élt, Schedius állítólag az ő érzékenységét akarván kimélni, nem nyomatta ki munkáját.²⁾ Ez az ok azonban nem sokára elhárult, Szerdahely 1808-ban meghalt s a könyv mégis két teljes évtizedig váratott azután is magára.

Mit taníthatott az első időkben? Bármilyen érdekes volna tanának kifejlődését nyomon követni, adatok hiányában erről le kell mondanunk. Tanítványai, Szemere Pál és Horvát István róla való megemlékezéseikben inkább csak tiszteletüket fejezik ki iránta, de tanításának módjáról és anyagáról semmi közelebbi felvilágosítást nem adnak.³⁾ Annyi mégis bizonyosnak látszik, hogy a nyomtatásban fennmaradt mű nem egy tekintetben szükségképpen eltér egykori szóbeli előadásaitól. Philocaliája ugyanis

¹⁾ Schediusnak, mint előadó tanárnak neve az Ordo prælectionum in Reg. Univ. Hung. Pestiensis. 1792/3. évről szóló füzetében merül föl először és az 1842/3. évben fordul elő utoljára. A latin és görög írók olvastatása mellett az első évtől kezdve ott szerepel a tárgysorban az «Aesthetica et amoeniores litterae». Eleinte kézirat alapján adta elő (1792/3—1794/5), aztán a kézikönyv: *Opus Rdiss. Szerdahelyi* lett, mely mellé a Mss. jelzést is oda szúrja (1795/6—1809/10). Az utóbbi évtől kezdve a tankönyv: *Opus proprium* és Msa. Az 1843/4. évben Schedius távozata után bejegyezve látjuk, hogy «cathedra æsthetice ac philologie vacat» és tárgyait helyettesítik. Az 1845/6. évben az æsthetica ezzel a furesca címmel szerepel: Széptan az udvariasságról. A tankönyv Schedius Philocaliája maradt.

²⁾ Ezt írja Szemere Pál, Schedius tanítványa és tisztelője Kazinczy-nak, 1809-ben. Kaz. Lev. VI. 268 l. — Lásd u. o. 330. l.

³⁾ Szemere 1809-ben arról értesíti Kazinczyt, hogy Schedius márczius 4-én elvégzte az æsthetikának theoretikai részét (Kaz. Lev. VI. 264. l.). Ugyanő tanuló pályájának erőszakos félbeszakításától félve, azt írja: «Ha Schedius leczkától elvonnak, desperálnom kell». (U. o. VI. 283. l.) Horvát nyilatkozatát l. u. o. VII. 50. — Az a jellemzés, melyet Harasztí Gyula (Csokonai Vitéz Mihály. Budapest, 1880. 271. l.) Schedius tanításmódjáról odavet, nyilvánvalólag a latin tankönyv alapján készült.

sok helyen olyan gondolatokat, idézeteket és hivatkozásokat tartalmaz, melyek későbbi származásra vallanak s a kézirati jegyzetek szövegében nem fordulhattak elő. Ezek néhol elég fontosak a rendszer szempontjából is.

Talán valamivel közelebb jutunk célunkhoz, ha arra a kérdésre iparkodunk feleletet nyerni, mit hozhatott Schedius haza Göttingából, mikor theologiai pályájának hirtelen elhagyásával, elég váratlanul Werthes Frigyes Agoston helyébe az aesthetika tanszékére került. Az a sokoldalú érdeklődés, melyet Schedius egész életén át a legkülönbözőbb szakok iránt tanusított, feljogosít arra a föltevésre, hogy a theologiai tárgyakra lekötött idején túl, más szakbeli előadásokra is el-ellátogatott, így a széptudományiakra is, bár az aesthetika tanulmánya még akkor bizonyára egyáltalában nem állhatott figyelme előterében.

Azokban az években (1788-tól 1791-ig), mikor Schedius a nagyhirű egyetemen tanulmányait folytatta, az aesthetikát a költő Bürger, az irodalomtörténeti munkáiról nevezetes Heeren és a philosophus Buhle képviselték. Egyik sem alkotott önálló rendszert s így neveiket az aesthetika történetében hiába keressük. Bürger aesthetikai előadásai könyvalakban is előttünk vannak,* de nem szolgálhatnak nekünk kellő felvilágosítással. A német író ugyanis 1784-ben kezdett az egyetemen tanítani, aesthetikája pedig csak 30 évvel halála után jelent meg és tanát abban a formában tartotta fenn, melyet Kant aesthetikai főművének befolyása alatt, tehát 1791 után nyert. Valószínű, hogy abban az időben, mikor Schedius hallgathatta, még a régi populárfilosophusok nyomdokain haladt, a kiknek tanait utóbb, kiadott művének tanúsága szerint, Kant szellemében czáfolgatta. A königsbergi nagy philosophus tanának felel meg az a nyilatkozata is, hogy a szépségnek általános érvényű, szilárd és állandó jellegű objectiv jegyeit megállapítani majdnem lehetetlen. Mindez egészen elüt Schedius felfogásától és elveitől. Így az aesthetikai előadások hatásáról Schediusra semmi közelebbit nem mondhatunk.

Egészen biztos adataink vannak azonban arra, hogy a görög

*) G. A. Bürger: Lehrbuch der Aesthetik, herg. von K. v. Reinhold, Berlin, 1825.

és a latin nyelvvel és irodalommal, melyeknek hivatott előadói Göttingában ekkor Mitscherlich s a híres Heyne, kedvvel és behatóbban foglalkozott s az utóbbinak kedvez tanítványai közé tartozott. A mit tőle tanult, értékes szerzemény gyanánt megőrizte s egyetemi állásában a görög nyelv tanítására fordított gondja ennek a hatásnak elevenségéről s mélységéről tanuskodik. Látni fogjuk, hogy ezek a tanulmányok aesthetikájára is gyümölcsözők voltak.

Kevesebb biztos nyomra mutathatunk a philosophia tanulmányát illetőleg. Ez Göttingában ekkor még nagyjában a régi ösvényeken haladt. Meiners és Feder, ennek a szaknak képviselői populáris philosophusok és eklektikusok voltak túlnyomóan empiristikus jelleggel, melyet részben az angol philosophia tanulmányozása fejlesztett ki náluk. Feder már ezekben az években sokat vesztett egykori népszerűségéből. A kor kezdte túlszárnyalni őt és Meinerset, ki fölveiben híven ragaszkodott hozzá.*) Buhle inkább a bölesészet történetét művelte s Spinozáról is történeti szempontból írt. Kant még nem hódított tért Göttingában. A «Kritikák» mindenféle forrongásba hozták a tudós közvéleményt s itt is hullámokat vert a heves vita. De Buhle és Bürger kivételével, a kik mégis közelebb állottak hozzá, megértő hívei nincsenek ebben a városban. Feder Meinerssel éppen most (1788 — 1791) adta ki a «Philosophische Bibliothek» köteteit, melyeket egyenesen a Kant-féle criticismus ellen intézett támadó ezélat hívott életre. Mindez Schediust legalább is tartózkodóvá tette Kant irányában. Később sem lett igazi híve. A Philocaliában vele szemben hangoztatott nézetein Herder hatása látszik érvényesülni. Ennek Kant ellen indított íratái a «Metakritik» és a «Kalligone» azonban csak 1799-ben és 1800-ban jelentek meg.

A Kant után következett nagy philosophiai föllendülés ekkor még késett. Fichte Schweizban tanítoskodik és Kant philosophiáját tanulmányozza, Schelling pedig a tübingai theologiai szeminárium növendéke. Hegel is ott tanul az egyetemen. Mikor ezek

*) Meiners 1787-ben egy aesthetika-félet is írt: Grundriss der Theorie u. Geschichte der schönen Wissenschaften, Lemgo, 1787. De a munka teljesen a populárfilosophusok gondolatkörében mozog s különben sem egyéb a költészet és a szónoklat elméleténél.

a szellemek megtalálták önmagukat és gyors egymásutánban megjelenő irataik az új philosophiának utat törtek, Schedius már rég itthon van és beleilleszkedett végleges munkakörébe. Philosophiai alapot akart ugyan vetni az aesthetikának, de egyébként magával a philosophiával önállóan nem foglalkozott. Ha tehát, amint kétségtelen, mégis feltűnik nála az újabb philosophiai gondolkodás termékenyítő ereje, ez a hatás csak irodalmi úton származhatott, kiadott művek tanulmányozásának eredménye és időrendileg egyes részeiben legalább 15 évvel későbbi.

Miben áll mármost Schedius szépségelméletének magva és alapelve? Erről a Philocaliához írott bevezetés általánosságban tájékoztat.

Öntudatunk arról tanuskodik, hogy lényünk kettősen meghatározott. Testünk és lelkünk van s ez a kettő kölcsönös viszonyban áll egymással. Az önmagunkra irányuló megfigyelésnek ezek az eredményei kulcsot adnak kezünkbe a rajtuk kívül eső dolgok megértéséhez.*) A tapasztaltakat ugyanis analogia segítségével ezekre is átvive, bennük is megtaláljuk a külsőt, az anyagot (materia), a belsőt, az erőt (potentia) s a köztük való viszonyt, mely az alkotó elemeket arányos, megfelelő fokban állóknak mutatja, vagy valamelyiket a másik fölött elhatalmasodva szemlélteti. A *bensőleges és egyenlő arányú* ilyen viszony a tárgyakban a *szépség*, az alanyokban a *humanitas* (natura humana). Az előbbi, a külső vagy *objectiv* szépség (pulcritudo externa, seu objectiva), az utóbbi, a belső vagy *subjectiv* (pulcritudo interna seu subjectiva). Mindkettő azonban lényegében egy és ugyanaz: az *anyagnak és erőnek benső és egyenlő kapcsolata* (Materiæ ac Potentiæ intima et æqualis coniunctio).

Ez az apodiktikus hangzó kijelentés mindjárt a szépségelmélet elején világot vet Schedius önkényes megállapításmódjára. Jól tudja, hogy a szépet megérezni és megismerni két különböző dolog. Schiller szavait is idézi: «Keine Erkenntnis, selbst nicht einmal von der Schönheit, wird durch die Em-

*) Bouterwek: Anleitung zur Philosophie der Naturwissenschaften (Göttingen, 1803) ezimű könyvében a természet megismerését ugyanígy tartja lehetségesnek, «nach der Analogie unseres eignen, menschlich — wirklichen Daseins», 64. l.

pfung der Schönheit erworben.» (S. §.) Ha tehát a szép érzése közvetlenül adott is, a hatás mibenlétének és okainak földerítése csak bonyolult értelmi munka eredménye lehet. Schedius elénk állítja az eredményt, de nem avat be eljárásába, melylyel tételéhez jutott. Mégis, úgy látszik, egy analogia vezette ismét; egy megfigyelés, melyet az emberi természet tökéletességének feltételeit illetőleg tett s melynek megismert törvényszerűségét az összes szép jelenségekre kiterjesztette. Az Aurora-cikkben olvassuk ugyanis, hogy az ember akkor éri el a valódi culturát, tehát a Philocaliában említett subjectiv szépséget, ha ellenkedő tehetségei szorosan elegyedett egészet tesznek. «Mennél inkább kifejtődik az embernek érzéki természete tulajdon törvényei szerint, úgy mindazonáltal, hogy a lelki valósága is benne szintén egyarányos előmenetellel tökélesül: annál nagyobb diszszel ragyog külső jelenése, annál magasabb poltztát éri el a tökéletes Szépségnek». (Uránia-czikk. A kötet 318. lapján. *) Így a külső tárgyak érzéki és érzékentüli részeinek is arányos és szorosan elegyedett egészet kell tenniök, hogy tökéletesek és kellemetesek lehessenek.

Feltűnik, hogy a szépnek a felfogó alanyban rejlő feltételeit Schedius nem nyomozza. Nem jár a Kant ösvényén. A szép hatásáról szóló kileletések, hogy «kellemetes», «bájos erővel bír, «hathatós», semmi közelebbi sajátos jellegre nem mutatnak. Ő a szépségnek objectiv alapját keresi. A tökéletesség szót gyakrabban használja és csakugyan tana itt-ott nem jár nagyon messze a tökéletesség-elméletektől, melyek a popularis philosophusoknál és Herdernél is divatoztak. Magát az objectiv alapot, mint láttuk, három dologban találja meg. 1. A szépség egyik oldalról *anyagi természetű* s ennyiben érzéki felfogásunk tárgya. 2. Másrészt valami belső erő, *lelkesség* nyilvánul meg benne. 3. Mivel azonban anyag és erő legtöbbször együtt van a dolgokban, nem ennek a két alkotó elemnek jelenléte, hanem bizonyos (bensőleges és egyenlő arányú) *összeköttetése* adja a szépet. Így tekintve ez a tan a harmonismus felé hajlik.

*) Ugyanezt hirdeti 1841-ben a Kisfaludy-Társaságban: Valódi műveltség az ember kettős természetének hasonmértékű s logbensőbb összeolvastásában alapszik. Évlapok III. Élnöki megnyitó.

Schedius így megtalálta az alapot, melyre építhessen. Az elv elég általános, hogy mindent alá rendelhessen és elég hajlékonyságot ígér arra, hogy a jelenségek sokféleségét vele meg tudja magyarázni.

Kiinduláspontján tana mereven dualistikus alapon áll. A két elem vagy «Szer», tudniillik az érzéki (érezhető, látható, testi) és az érzéken túl való (érezhetetlen, láthatatlan, észí, lelki) nemcsak különbözik egymástól, de ellenkezik is egymással, «egymást szegő törvényeket követ». És ezek mégis egymással mindenütt szoros kapcsolatba, sőt egyességbe lépnek. Az észí erő behat a materiába s vele összeforrván vagy olvadván, életet ébreszt, virágot fakaszt, gyümölcsöt termeszt. Nem is válik el a két ellenkező elem, csak az egyén romlásával. Arra, hogy az egymásrahatás és egyesülés lehetőségének valami magyarázatát keresse, vagy a két polárisan ellentétes elvet áthidalja, írónk nem gondol, bár a nehézségeket élénken érzí.*) Távol marad a dynamismustól, mely a korabeli természetfilosóphiában uralkodó felfogássá lett s ez erők hatásából eredtette az anyagot. Az atomismus elméletére nem támaszkodik, a monasok tanának alapjában mechanikai világmagyarázatát sem teszi magáévá. Nem keresi Schelling elmélete értelmében az ellentéteket (polusokat) egyesítő abszolút identitást, az összes philosophia legfőbb elvét. Nem tekinti Spinozával a gondolkozást és kiterjedést az örök substantia attributumainak. Ezek a nagy kérdések általában hidegen hagyják. A problémának ez a része igazában nem is érdekli. Egyszerűen elfogadja a tényt, amelyet a tapasztalat nyújt s az emberek közfelfogása igazol és megnyugszik abban, hogy a titkot elrejtő kárpit sűrűségén emberi gyengeségünk folytán átvilágítani vagy átlátni nem tudunk. El kell

*) V. ö. Schellingnél: Daß in der ganzen Natur entzweite, reell-entgegen gesetzte Principien wirksam sind, ist a priori gewiß; diese entgegengesetzten Principien in einem Körper vereinigt, erteilen ihm die Polarität. (Von der Weltseele. 3. kiad. Hamburg. 1809. X. lap.) Tehát Schelling is öellentétről, általános dualismusról beszél, mely az egész természetben áthúzódik, de aztán nem áll meg ennél, hanem arra utal, hogy az a heterogeneitas csak az általános identitáson belül, ebből eredőleg érthető. (Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie. Sammlt. Werke. Cotta-kiadás I. Abteil. III. 250. l.) Az utóbbinak megállapításától Schedius eltekintett.

fogadnunk, hogy az erő s az anyag kapcsolata a természet alkotójának műve. (Phil. 55. §, 108. §.) Hiába pazarolja elmés-ségét a philosophus, semmiféle rendszer, legyen az idealismus, realismus, synthetismus, identismus, nem tud egyéb kielégítő magyarázatot nyújtani.

Bár Schedius két különböző és ellentétes tényezőtől indul ki s ezeknek viszonyát egész művén keresztül figyelemmel kíséri, mégis föltűnő az a törekvése, hogy a szép tárgyakban rejló változatosságot egy folyamatnak mennyiségi és minőségi különbségek érvényesülése folytán előálló fokai gyanánt fogja fel. Ennyiben maga is annak az eszmeáramlatnak irányában evez, mely a század fordulója körül a szellemi mozgalmak minden ágában feltűnik s melyet Fischer Kuno Einheitstendenz, Einheitsdurst, Einheitsdrang szókkal jelölt meg. Egy formulába szorítani bele a szép világának mérhetetlen és kimeríthetetlen gazdagságát, ezt tűzte feladatul maga elé.

Schedius a szép metaphysikáját akarja megírni s ennek a tudománynak új nevet keres. Azokban a magasságokban ugyanis, hová az ész segélyével föl akar szállani, a szépnak, tisztának és abszolútnak, minden alkalmazottságtól és relativitástól mentnek, magától valónak kell lennie. Az «aesthetika» szó pedig eredeti értelménél fogva már a szépnak a felfogó alanyhoz való viszonyát fejezi ki s így nem terjedhet ki a széptudomány egész körére. Az abszolút szép tana nála a Calleologia s ez, mint különálló rész, az Aesthetika, (tehát a relativ szép elmélete) fölött helyezkedik el. Az egész tudomány pedig, mely mind a két részt maga alá foglalja, Philocalia nevet kapott.¹⁾

A ki megszokta, hogy szép alatt olyasmit értsen, a mi reá hat s éppen e hatásnál fogva szép.²⁾ idegenkedve fogadja az

¹⁾ A philocalos szónak a görögségben való használatát írónk adatokkal bizonyítja. Ebből alakult a philosophia és philologia analogiájára a philocalia. A calleologia szó már Krugnál is előfordul a szépről való tan értelmében, a hypseologia (a fenségés tana) mellett. Schediusnál az értelme kitágul, mert a fenségest is maga alá foglalja. A philocalia szót egyébként szent Ágoston is használja legrégebbi iratában: Contra Academicos. 2, 2 és 3.

²⁾ V. ö. Kantnál: Da doch Schönheit ohne Bezug auf das Gefühl des Subjects für sich nichts ist. És Bouterweknél: Es ist doch immer nur schön, Kraft seiner Verhältnisse zu den Gesetzen unsers menschlichen Empfindungsvermögens.

absolut, semmi alany lelkeben nyomot nem hagyó szépségnek fogalmát. De Schedius éppen itt, a metaphysika magasságaiban mozog biztossággal és otthonosan. Itt állítja fel a kereteket, melyekbe lejjebb a jelenségek tömegeit fogja elhelyezni. Egész művén át kiváló gondot fordít az osztályokra, alosztályokra, a válfajokra és módosulásokra, a tárgyalt fogalmak viszonyainak feltüntetésére. Mindezt áttekinthető, világosan tagolt, jól elrendezett egészben törekszik szemünk elé állítani.*) Tárgyalási módja szigorúan tudományos és rendszeres. Elaprózódó fejtegetései s gyakran szükségessé váló ismétlései azonban előadását nehezéssé, fárasztóvá teszik.

A *Calleologiának* «szép» fogalma tehát absolut, igaz, való (reipsa subsistens, realis). Ez a szép magában ilyen, ha semmi alany nem fogja is fel s általában a felfogó alanyhoz való minden vonatkozástól ment és szabad (omni nexu cum subiecto percipiente solutum, liberatum 21. §.), míg a relativ szép magában nem olyan, minőnek az alany felfogja, mert az alany felfogásának törvényeihez alkalmazkodik s tőlük nyeri az anyag s az erő tökéletes egyesültének látszatát (speciem. 11. §.). Ezen megkülönböztetések mélyebbre ható ismeretelméleti vizsgálatokat követelnének, de Schedius a megismerés subjectív és objectív tényezőit nem keresi. Az *absolut* nála egyszerűen az embertől független létezését jelenti, tekintet nélkül megismerésünk feltételeire, sőt tekintet nélkül arra, hogy általában megismerjük-e vagy nem. A természeti tárgyak a fa, a virág, az ember ilyen önálló létezők. A *relativ* jelző viszont egyelőre csak annyit mond, hogy a tárgy nem önálló s tőlünk független létező, hanem a mi felfogásunk törvényeinek szem előtt tartásával számunkra készült. Ilyen a fának, a virágnak, az embernek lerajzolt vagy lefestett képe. (21. §.)

Schedius jól tudja, hogy az absolut szépségnek ilyen jelentése elüt a szónak a régicéknél s az újabbaknál is jórészt megállapodott használatától, de fönntartja, mert a relatívtól való el-

*) A Philocalia részei: A) Calleologia, B) Aesthetika. Mindenkiben van két-két sectio: I. Calleologia pura. II. Call. applicata. I. Aesthetika pura. II. Aesth. appl. Ennek a négy sectionának mindegyike ismét egy analitikus és egy synthetikus részre különül.

választást fontosnak ismeri és az Aesthetikának a Calleológiától való elválasztásánál is szüksége van erre a megkülönböztetésre.

Az absolut szép tana most először a teljesen elvont gondolatkörök magasságaiban mozog s a *metaphysika* nevét viseli, később a tapasztalás területére sikklik alá s a szép *physikáját* tartalmazza. Lássuk mindkettőnek vázlatát.

A metaphysika *tiszta anyaga* tétlen,¹⁾ kiterjedt és egyes (singularis). Minden változatosság és forma nélkül való.²⁾ Törvénye a szükségszerűség. A *tiszta erő* ezzel merően ellentétes tulajdonságokat mutat: ható, nem kiterjedt és közös (communis). Nem is egynemű és irányulási, erőbeli és faji különbözősége következtében a soktéleség forrása. Törvénye az önkény, szabad akarat. (Lex spontaneitatis. 33. §.) Változatai közül legfontosabb a faji. Az erő ugyanis *tudattalan* (vis) vagy *tudatos* (mens). Annak törvénye a feltételes szabadság (lex spontaneitatis hypotheticæ), ezé a feltétlen szabadság (lex spontaneitatis absolutæ 41. §., 44. §.). A tudatos erő ismét különböző lehet. Irányulását tekintve megismer vagy akar, erejét tekintve kisebb vagy nagyobb fokú, faja szempontjából pedig *homályosan vagy tisztán és világosan öntudatos*.³⁾

A tudattalan erő az anyaggal könnyen frigyre lép, a tudatos erő azonban az anyagra közvetlenül nem, hanem csak a tudattalan erő útján hathat. Maga az összekapcsolódás benső (egyesülés, unio) vagy külsőleges (complexio, aggregatio) lehet, továbbá egyenlő vagy egyenlőtlen arányban történhetik s az utolsó esetben vagy a materia, vagy a vis, vagy a mens válhatik túlnyomóvá. Mindezek közül a szépséget illetőleg, mint már tudjuk, csak a *benső és egyenlő arányú* kapcsolódás jöhet tekintetbe.

¹⁾ A tétlenség mások, pl. Baumgarten metaphysikája szerint már erőnyilvánulás (vis inertis).

²⁾ 30. §. Schelling: Die Materie ist an sich ohne alle Mannigfaltigkeit. Von der Weltseele. 187. l. — Hasonlóan szól Weber József: «Wissenschaft der materiellen Natur» című munkájában (München 1821) «a különféleséget az anyagnak az anyagtalán természettel való összefüggésből eredeti. (21. l.)

³⁾ Az *obscura* és *clara* aut *distincte sui conscientie capax*-ban (48. §.) a Leibniz terminológiájára ismerünk. A *verworrn* (dunkel), *klar* és *deutlich* Baumgarten szerint is a dolgok megismerésének fokai és a *campus obscuritatis, tenebrarum* fölött áll a *campus claritatis, lucis*.

Az anyag és erő kapcsolataiból állanak elő a *testek*, melyek ismét egyszerűek, ha egy erő vagy több egynemű erő hat az anyagra; összetettek, ha különböző, saját anyagaikhoz kötött erőkön egy magasabb erő uralkodik. Ezt az uralmat azonban nem szabad úgy értenünk, mintha ez a magasabb, pl. a tudatos erő (mens) a többiek leigázásával túlnyomó módon érvényesülne. Hogy a szép megvalósulhasson, az egyesülésnek a legmagasabb fokon is bensőnek és egyenlőnek kell maradnia. A hol ezek a feltételek megvannak, előállnak a szépség különböző fokai: az egyszerű testeken a *legalsó*, az összetetteken a *felsőbb*, a tudatos erő hatását feltüntetőkön a *legfelsőbb fokú szépség* nyilvánulásai (61. §., 65. §., 79. §.). Így a létezőknek nagy rétegei, miket hátrább mint szervetleneket, szerveket és lelki szervezeteket fogunk megismerni, mind complicáltabb formában, az elemek nagyobb és változatosabb hozzájárulásával, de ugyanazon változatlan törvényszerűség uralma alatt hozzák elő a szépséget. Az egészen végig bizonyos fokozatosságot látunk, mely ugyanezen az alapon a tényezők más és más összetalálkozása szerint mind magasabbat és értékesebbet mutat.¹⁾

A szép modificatióit, azokat a különböző æsthetikai minőség-árnyalatokat, miknek tisztázására az æsthetika kivált ezidőtájt (pl. Krugnál) annyi gondot fordított, Schedius meglehetősen elhanyagolja. Bizonyára azért, mert finomságait a szépség mondott feltételeiből levezetni nem volt könnyű.²⁾ Mégis megkíséرتi, hogy a szép létrejövési folyamatának két különböző típusát mutatva fel, objectív alapot nyerjen bizonyos elütő jellegű nyilvánulások számára. Az anyagnak s az erőnek benső és egyenlő kapcsolata ugyanis vagy kezdet óta, zavartalanul áll fenn, vagy a két elemnek kisebb-nagyobb küzdelméből a nehézségek legyőzése után áll elő. Szép lesz mind a két forma, mely így támad, mert a szépet jellemző minőségeit mindenikben meg-

¹⁾ V. ö. Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, V. könyv, I. fejezet: In der Schöpfung unserer Erde herrscht eine Reihe aufsteigender Formen und Kräfte.

²⁾ A naiv, a nagy, a bájos, a változatos, az új és az élénk magyarázatra irányuló kísérletét, l. a 126. §-ban. Ugyanítt megjegyzi, hogy ezek a minőségek a szépeknek más és más színezetet adhatnak ugyan, de a mi naiv, nagy, bájoló stb. azért még nem szükségképpen szép.

találjuk, de arra nézve, hogy milyennek képzeljük a különbséget köztük, Schedius egyelőre még bizonytalanságban hagy.*) (80. §.) A *fenséges* s a *nevetséges* azonban rendszerébe illeszti. Az előbbi ott jön létre, a hol valamely elhatalmasodó erő mind több és több anyagrészt, vagy anyagaikhoz kötött másodrangú erőket baj és nagy küzdelem nélkül egyenlő arányok szerint és bensőleg egyesít. Ez a növekvés néha bizony áttöri a gátakat. Ilyenkor a fenségesnek egy külön fajtájával van dolgunk, mely a szép mértékét túlhaladja s az egyenlő arányú kapcsolatból kilép. (81. §.) A fenséges tehát, úgy látszik, lényegében nem egyéb, mint erőteljes szép és csak kivételesen, egyik túlzó fajtájában hasonlít meg a szép feltételeivel s lép ki köréből. Ezekből kitűnik, hogy Schedius a fenségeset nem rendeli a szép mellé, hanem a szép alá. Nem követi az æsthetikusok rendes eljárását, kik Burke és Kant óta (Herder is közéjük tartozik) ezekben a fogalmakban az æsthetikailag hatásosnak különböző válfajait ismerték fel, melyek egymástól sok tekintetben lényeges eltérést mutatnak. Ő egységes elv alapján értelmezi mind a kettőt. Egészen más a nevetséges. Itt egy alantasabb és kisebb erő játszik szerepet, mely a szép vagy fenséges létrehozására irányuló törekvésbe beleszól s a kapcsolat egyenlőségét, tehát a harmóniát megzavarja. (81. §.) Mivel az elnevezéshez az alanyra tett hatás, tehát valami relatívum tapad, alkalmasabbnak véli számára az *absonus* vagy *discors* nevet, mert összhang hiánya jellemzi minden megnyilvánulásában. Ez pedig a *deformatas*-hoz vezet, mely által Cicero tudvalevőleg a nevetségeset meghatározta. (150. §.)

Ezeket az elyont fejtegetéseit rendszerint — mint most is történt — semmi példa föl nem világosítja. Ezt írónk elvből teszi. Schillertől tanulta, hogy tudományos szabatosságra törekvő író példákat nem szívesen használ, mert az, a mi általánosságban teljes igazsággal érvényes, minden konkrét esetben korlátozást szenved s az esetlegesnek jegyei könnyen az általános fogalomba is belecsúszhatnak (43. l.) Ez a veszély azonban, azt hisszük, mégis csak kisebb, mintha a szerző gondolatainak világos megértését kockáztatja.

*) Hátrább a 147. §-ban az elsőt a Cicero-féle *venustum*-mal, a másodikat az ugyancsak nála emlegetett *dignitas*-sal látszik azonosítani.

Schedius még azt a viszonyt igyekszik meghatározni, mely az abszolút szép, igaz és jó közt fennáll, de önkényes megállapításai erről a viszonyról tiszta képet nem adnak.

Bejártuk a *Calleologia* első részét, a széptan legfelső (harmadik) emeletét s abból, a mit láttunk, fővonásaiban megismerhettük az egész épület tervét is. A mint ugyanis az építész az alap- és közfalak közössége miatt rendszerint a különböző emeleteken is megtartja a helyiségek egyforma beosztását, úgy Schedius is hű marad megállapított rendszerének architektonikájához. A fejtegetések főpontjainak kijegyzése tisztán mutatná párhuzamos tárgyalási módját. A *Calleologia* első részének, a szép metaphysikájának minden egyes kérdése újból és ugyanabban a sorrendben előkerül a második részben, a szép physikájában, csak hogy ott tiszta, itt alkalmazott mivolta szempontjából megvilágítva.

Hogy ismétlésbe ne essünk, a mitől ilyen tárgyalás mellett nehéz óvakodni s a mit ő munkájának tanúsága szerint nem tudott s nem is akart elkerülni, a következőkben már csak egyes szempontokat és eredményeket veszünk figyelembe, melyek az eddig nyert képet kiegészítik.

A *Calleologia* második, t. i. alkalmazott része az abszolút szép tanának folytatását tartalmazza. A szép itt is magában szép, de most elveszti tisztaságát, mert érzékileg felfogható tárgyakon mutatkozik. Az erő magában nem szép, az anyag sem. Az empirikus szép megjelenése az erőtől áthatott anyag: a *test* (*corpus* 109 §.), mely vagy természeti létező, vagy a mesterség (*ars*) alkotása. Ez a realitas, az objectivitas köre, mely magában foglalja a természetet (*veritas naturæ*) s az emberi alkotásokat (*veritas artis*, az «ars» szót legtágabb értelemben használva. 111. §.).

A testeken jelentkeznek a szépnek eltérő formái. Mert bár a szép mindenütt elterjedt, mégis megjelenésének és lényege kifejtésének különböző fokai vannak, mondotta Schelling s idézi belőle Schedius. A természeti létezők közül az *elsőleges testek* vagyis *elemek* (*corpora prima seu elementa*), minők a fény, a levegő (?), a fémek (*metalla*, bizonyára inkább csak a kémiai elemek értelmében) az egyszerű hangok és színek a *szépnek legalsó fokán* állanak. (116. §.)

Az *összetettebbeknél* vagy *másodlagosaknál* (c. *secundaria*) pl. ásványoknál, növényeknél, állati testeknél s az ember alkotásainál a kapcsolat vagy benső, vagy külsőleges. A bensőnek eredménye a *szervezet*, a külsőlegesé a *gépezet*, az az organikus erő, ez a mechanikus erő műve. Mindezek közül a szépet csak a bensőleges egyesülésben, tehát a szervezetben kereshetjük, mely a szépnek *második, magasabb foka*. (125. §.)

A *tudatos erő*, tehát a szellem beavatkozásával a szépségnek egy új tere nyílik meg, melyen az ember áll. Schedius idézi Schelling szavait: «Alle andern Geschöpfe sind von dem bloßen Naturgeist (Vi) getrieben und behaupten durch ihn ihre Individualität; im Menschen allein als im Mittelpunkt geht die Sonne auf, ohne welche die Welt, wie die Natur ohne die Sonne wäre». (A vis magyarázó szót természetesen Schedius illesztette Schelling szövegébe.)

A *mens*, a vis és a materia együttes kapcsolata megint benső vagy külsőleges. A *bensőnek* köréhez tartozik a lelkes természet (*natura psychica*) s az *ingenium* létrehozása s ez ismét *opus* vagy *effectus* névvel jelölhető. A mit a selyemhernyó, a pók, a méh alkot: «mű» (*opus*), az ember beszéde, éneke, a képzetben fogant forma, melyet a költő, a festő, a szobrász aztán külsőleg is megjelenít, az *ingenium* «műve». A madár fészke, a hód lakása a természet «eredménye» (*effectus*), épp így a forma, melyet a művész a márványnak, a fának, a levegőnél (zene vagy beszéd alkalmával) ad, az *ingenium effectusa*. (131. §.) A *külsőleges* kapcsolatnál ebből valami fontos hiányzik: a *spontaneitas*, az önszántából való cselekvés. Ilyenkor az ész külső hatás alapján vagy külső czél szem előtt tartásával működik. Ez a mesterség (*ars*) köre. (132. §.) Mivel pedig, mint már tudjuk, a benső kapcsolat a szépségnek elengedhetetlen feltétele Schedius szerint a mesterség a szép jelenségek körén kívül esik.

Nem időzve az *opus* és az *effectus* megkülönböztetésénél,^{*)} melynek jelentőséget nem kell tulajdonítanunk, feltűnik a műve

*) Az *effectus* kétféle jelentését l. az 56. §-ban. Az *opus* és *effectus* szembehelyezését Kantnál is megtaláljuk, de más alkalmazásban. Kritik d'P Urteilskraft. 43. §. Ez ellen szól Herder: Kalligone. (A II. rész legelején) Schedius terminológiája az övével sem egyezik meg.

szet és a mesterség éles elválasztása s a művész alkotó munkásságának a természetével való párhuzamba helyezése. Az a gondolat, hogy a művész a természet spontaneitásával, magától, belső öserejénél fogva s nem külső célok és önző érdekek (jutalom, haszon) által ösztönöztenve teremt, tisztá és magas felfogást árul el, bár nem új s a kor gondolkozóinál gyakran visszatér. Kant a mesterséget egyenesen Lohnkunstnak nevezi s a midőn a mechanikus (szorgalmon alapuló s megtanulható) művészetet a szépművészeftől, a lángelme művészetétől elválasztja, azt követeli, hogy a szép műalkotás — bár tudjuk, hogy művészi termék — természeti alkotásnak lássék.¹⁾ Jean Paul az ösztönszerűt és a tudattalant a lángelme alkotásaiban erősen ki-domborítja.²⁾ Herder Kanttal itt is ellentétes felfogást vall. A szabad és nem szabad művészetek elkülönítését helyteleníti, a művészetek természetes létrejöttét a hajlék (kunyó, barlang, ház) a kert, majd a ruházat stb. létrehozásán vezeti át a későbbiekhez s így az iparművészetnek is helyet biztosít a művészet körén belül. De azért a lángelmének a művészszel veleszületett, természeti erejét ő is elismeri. Goethe a művészetben szintén a mindig felsőbb és felsőbb fokú alkotásokat létrehozó terem-tésnek tetőfokát látja. «A természet és a művészet előtte alap-jukban csak a világon uralkodó ugyanazon teremtő erőnek különböző nyilvánulásai.³⁾ Ezek a kornak érett, megállapodás-szerű eredményei voltak és Schedius jó forrásokból merített.

A benső egyesülésre a *ἕνωσις* szót szereti alkalmazni, mely az összetevést, összekapcsolást kizárja. Pyen az organismus.⁴⁾ Egységét kifejezve találta Goethenél: «Natur hat weder Kern, noch Schale, Alles ist sie mit einem Male.» Heinroth anthropo-logus ugyanazt a gondolatot ekként mondja ki: «Nur Menschen-werke sind zusammengesetzt; lebendige Wesen gehen aus ur-

¹⁾ Kritik d. Urteils. 45. §.

²⁾ Vorschule der Aesthetik. 13., 14. §.

³⁾ Lásd Siebeck H.: Goethe als Denker. Stuttgart, 1902. 85. l.

⁴⁾ Schelling is a test és a lélek egyenlő arányát a realis dolgok közt a szervezetben, az ideális dolgok közt a művészetben s a szépben találja fel. Így a természet s a művészet nála is párhuzamos jelenség. (Von der Weltseele. 177. l.)

sprünglicher Einheit hervor.» Schedius ezeket a nyilatkozato-kat idézi.

A mens és materia kapcsolatának azonban, hogy szép jöhessen létre, tudvalevőleg, nemcsak bensőnek, hanem egyenlőnek is kell lennie. Ki kell tehát mindazt zárunk, miben az egyen-lőség rovására vagy az anyag vagy a szellem túlnyomóan érvé-nyesül. Az ezek után fennmaradó egyenlő és intim egyesülés a szépségnek harmadik, legfelső foka, a lelkes (emberi) szer-vezet (organismus psychicus. 145. §.), melyet a szépség másod-dik fokán álló testiségtől, az emberben levő állati szervezettől, mint alantasabbtól meg kell különböztetnünk.¹⁾ Az organismus humanus, a natura és cultura humana az igazi, *absolut huma-nitas*, az Aurora-czikkből ismeretes legfőbb emberi tökéletesség. A lelki organismusból sarjad ki a legkiválóbb értelemben vett ingenium, a lángelme (das Genie). A lélek ugyanis él, virágozik s hasonló lelki szervezetet törekszik létrehozni. A lelki szerve-zet törekvőségének és egészségének ez a megnyilatkozása a lángelme és ennek természetes törekvése a teremtésre az *enthu-siasmus*. (140. §.)

A lelkesültség, mint ebből kiténik, a geniusnak lélektaná-ban fontos tényező. Milyen szerepe van ennek a teremtés folya-matában, nem mondja meg Schedius. A genius jellemző vonásai az eredetiség, a mintaszerűség, (hogy alkotása másoknak exem-plar és norma legyen) megtalálhatók Kant «musterhafte Orig-i-nalität» követelésében, Krugnál és a kor többi æsthetikusainál. A harmadik tulajdonság, hogy bizonyos «érzéssel» alkot min-deneket (sensu tantum pollet) s maga sem tud számot adni arról, hogyan jutott hozzá, szintén megvan Kantnál.²⁾ Schedius ezeket átvette, bár Herder, kinek egyébként nagy befolyása van rá, Kant ellen polemizálva sok kifogásolni valót talált rajtuk.

Ha mármost tudjuk, mitől függ a szépség, világos, hogy

¹⁾ A szépség három foka megfelel a dolgok három nagy osztályának, helyesebben fokának (Stufen oder Potenzen) a szervetlen, szerves és eszes létezőknek, melyek közül mindonik, Schelling szerint, az universumot a maga módján ábrázolja. Von der Weltseele. 100. l. és Schelling egyéb műveiben.

²⁾ Kritik der Urteilskraft 46. §. Der Urheber eines Products... selbst nicht weiß, wie sich in ihm die Ideen dazu herbeifinden.

az ezeknek a feltételeknek meg nem felelő *nem* lehet szép. Mégis megismertetjük az erre vonatkozó kifejtéseket (152. §.), mert kivételesen példákkal látjuk felvilágosítva.

1. Nines szépség ott, a hol vagy az erő vagy az anyag hiányzik. A nyers tömeg, az álló víz, kötödék, tuskó, hulla, fonnyadt virág, kiszáradt fa s hasonlók a tötlenségnek, egyformaságnak, bágyadtságnak, pizsoknak, sötétségnek, halálnak képzeteit kel-
tik (suggerunt). Ép ilyen az erő, ha a testiségből kivetkőzött és érzekeink felfogását meghaladja. Pl. a villamos és a galvan erő, a hő; sőt az értelem maga is, a mennyiben gondolkozik, itél, megfontol. (V. ö. a 106. §.-t.)

2. Nines szépség, ha megvannak ugyan elemei, de kapcsolatuk sem nem benső, sem nem egyenletes. Ilyen az összehordott, az egymással meghasonlott, a szétszaggatott, hézagos, az eldarabolt, a kaosz.

3. Akkor sines szépség, mikor az anyag és erő viszonya egyenlő, de nem bensőleges. Ilyenek a mechanikus művek általában, a hamisított tárgyak, a dagályos, az affektált, fagyos finomság, az, amiből a természetes mozgékonyosság és szín, az élet és a belső erő, a keresetlen kedvesség hiányzik.

4. Olyankor sem találunk szépséget, mikor a kapcsolat bensőleges, de nem egyenlő, tehát vagy az anyag kerül fölül, vagy az erő. Az elsőre példa a tunya testesség, a súlyos merevség, a beteges test, a kimerült öregség. Ide tartoznak az állatok közül az elefánt, a viziló, a teve, a béka, főleg a majom, melynek formátlan rútságát már Ennius és Heraclitus megemlítette. Viszont az erő túlnyomósága tör elő a szélvészhöz, a vakító fényben, a dolgok és színek túlárado változatosságában, a formának éles finomságában.

A felhozottakban van elég figyelemreméltó, csak a rovatokba való beszorítást érezzük néha erőltetettnek. Talán ez a rendszerező törekvés az oka annak is, hogy a rútnak más nagy köréi figyelmen kívül maradtak, mert Schedius az æsthetikailag közömbösnek és visszatetszőnek példáin tulajdonképpen ismét csak az alaptételéből lehozott követelményeknek érvényességét akarta bemutatni. Egyébiránt a rútnak csak megközelítően ki-
merítő tárgyalását ekkor még a külföldi irodalmakban sem találjuk.

Herder is Schediushoz hasonlóan szemlét tart a rútnak bizonyos körein és megkísérti: «Ob sich dies unserm Gefühl Widrige nicht in Classen bringen ließe?» (Kalligone. IV.) De eljárása és eredményei mások. A természet jelenségei felé fordított élnék érdeklődésnek felköltésére azonban Schediusnál, legalább részben, Herder fejlett természetérzeke is hatással lehetett.

A Calleológiának eme második részében (147. és köv. §§.) a *fenséges* tana is némi részletező magyarázatok által bővült, a mennyiben a sublime venustum (das anmutige Erhabene) és a sublime validum (das kräftigere Erhabene) nevek alatt két fajtát ismerjük meg. A jelzők nagyjában ugyanazt a különbséget akarják kifejezni, a mit Cicero a kellem (venustus) és a méltóság (dignitas) által jelölt meg.* Az egyik fenséges jelleme szerint a kellem körén belül marad és majdnem semmi küzdelem sem érvényesül nála az elemek közt, a másokban bizonyos küzdelem után áll elő a nyugalom, de az első fajnál is nagyon sok anyag-rész vagy anyagához kötött nagyszámú alantas erő kerül egy magasabb erő uralma alá egyenlő és benső egyesülésben. A fenséges mindkét fajánál tehát a szép törvényei uralkodnak. Schedius a kétféle fenséges nyilvánulásait néhány példán mutatja be. A *kellem fenségét* a szervesen fokán a mérhetetlen síkság, a pyramisok, a magas tornyok képviselik. Az *egy* erő által a sokfélén teremtett benső egység lényegesen emeli a fenségest. A nyugvó tenger ezért sokkal fenségesebb, mint a termékeny szántóföldekkel borított mérhetetlen síkság, mert onnól nem egy erő, hanem az erők sokasága hat. A kellembeli fenségest a testi szervezetek fokán egy idézet Vergilius Georgikonjából mutatja be, a lelki szervezetenél pedig a fenséges irodalmából jól ismert egyes példák szerepelnek. Így a Genesis «Legyen világosság!» szavai s az Olympust Homerosnál és Vergiliusnál intésével megrendítő Zeus.

Az *erőteljes fenségesről* Schedius már csak a lelki szerve-

* De officiis. I. k. 36. Cicéronak azonban szemére veti, hogy ennél a szembeállításnál csak az emberi szépségre gondolt s azzal nem törődött, hogy a szépségnek ezekben a fajaiban mi absolut s mi relativ. Hasonló okokból nem tud megnyugodni Schillernek «Über Anmut und Würde» című iratában található még oly éleselméjű fejtegetéseiben sem.

zetnél beszél¹⁾ és ide sorolja a nagy hősoket, kik küzdölmekben bátran megállottak s kiket egy Horatius, Seneca, Ramler dícsöitött.

A szertelenül elhatalmasodó erő a szép köréböl kilép és *alaktalan* (informe, gestaltlos) szül, minök az óriások, a viharok leírásai az Odysseában, Aeneisben s másutt.

A tárgyalakböt kitünik Schedius erőlködése, melylyel különféle aesthetikai jelenségeket rendszerének alapelvei szerint egysegesen törekszik megmagyarázni. Ezért kellett a fenségest is a szép egy nyilvánulásának tekintenie. Nem mondotta azonban egyszerűen erőteljes szépnök, a mi legtermészetesebb lett volna, söt kijelentette, hogy a fenséges egyáltalában nem mindig tartalmaz mérhetetlen eröt.²⁾ Azzal azonban, hogy a Cicero-féle szép válfajaival párhuzamba helyezte s a kellemet is bevitte a fenséges körének egy részébe, megnehezítette a szép és a fenséges sajátos jellemének felismerését. A fenségesnek tárgyalását s a nevetségését még nagyobb mértékben azok után a gondos és mélyreható vizsgálatok után, miket ekkor már az aesthetika mindenféle felmutathatott, vázlatosnak, felszínesnek és szegényesnek kell mondanunk. Ennek azonban szükségképpen így kellett történnie, mert Schedius könyvének felosztása szerint még mindig az absolut régióiban tartózkodik, tehát a fenségesnek (csakúgy, mint a szépnök) tárgyalásából minden aesthetikumot ki kell zárnia.

Ennyi tárgyalás után, az egész műnek közepén elérkeztünk az *Aesthetika* kapujához. Az absolut szép után, mely magában szép volt, ha mindjárt senki sem fogta is fel, eljutunk az alanynyal viszonyba hozott *relativ széphez*, melyet ópen a felfogó alanyra tett hatásánál fogva mondunk szépnök.

Milyen ez az aesthetikai szép a calleologiai széphez viszonyitva? A calleologia szépsége a relativitás körében is megtartja-e értékét? Schedius azt állítja — bajos is volna a dolgot másképen elképzelni, — hogy az absolut szép pl. a szép

¹⁾ Pedig a szép második: erőteljes fajának fokai a 147. §. jegyzete szerint a szertelen körében a soliditas (Gediegenheit), a testi szervezetben a robur (Stärke), a lelki szervezetknél a Cicero-féle dignitas (Würde).

²⁾ 149. §.: Sublime igitur haudquaquam semper immensam continet vim.

természeti tárgy az aesthetikai alanynyal viszonyba hozva, tehát bizonyos értelemben relativvá válna is szép marad.*) Ha pedig ez mégsem volna így, valahová hibának kellett becsúsznia: vagy a természet nem volt igazán szép, vagy az alany nem igazán aesthetikai. Más részről azonban az is lehetséges, hogy valami, a mi magában nem szép, az alanynyal viszonyba hozatván, erre tett benyomásánál fogva (impressione sua in hoc facta) szépnök tünjek fel. Ez a teljesen relativ szép (mere relativum Pulcrum.) (157. §.) Az aesthetikai szépséget, mivel mindig az alanyra vonatkozik, akár subjectivnek is lehetne mondani, ha ezt a szöt nem foglaltuk volna már le az ember belső szépsége, a humanismus számára.

Az *Aesthetika* is, mint már az előbbiekböl tudjuk, egy tiszta s egy alkalmazott részre különül szét. Az első a relativ (aesthetikai) szépnök metaphysikája, a második ugyanannak empirikus tana. Schedius a két részben ismét egészen egyforma sorrendü, párhuzamos tárgyalásokban fejti ki tanát 1. az aesthetikai alanyról, 2. az aesthetikai tárgyról, 3. a synthetikai fejezetben pedig a kettö kapcsolatáról. Mi azonban e részek anyagát a főszempontok alapján összevonjuk.

Az *alany* általánosságban tekintve először tiszta «mens» lehet, mely teljes korlátozatlanságban, az erőtol (vis) és anyagtól függetlenül érvényesül, másodsor az erő korlátai közt mozog s végre harmadsor az erővel és anyaggal egybekapcsolva egész korlátozottságában jelenik meg. Az első faja közvetlenül gondolkozással ismeri meg a tárgyakat, a második a vis közvetítésével, a harmadik még közvetettebb úton, a vis és materia (az érzékek) segítségével. Csak a harmadik alany az aesthetikai.

Az aesthetika azonban, mivel a szépre irányul, nem támaszkodhatik a testi érzékekre (pl. izlés, szaglás), mert ezek útján az anyag túlnyomó volta miatt az értelem és az anyag egyenlő kapcsolatáról s így a szépségről sem értesülhetnénk. Ezt csak lelki érzökünk (sensus psychicus) ismeri meg. Az ilyenmel megáldott a szoros értelemben vett *aesthetikai alany* és ha

*.) Quare omne, quod in Natura vere pulcrum est, etiam simul aestheticum evadere potest, et tanquam tale a Subiecto vere aesthetico apprehendi debet. 150. §.

passivitásából kilép, az alkotó *aesthetikai alany* (*ingenium aestheticum*) (107. §.).

Benne spontan tevékenységű, egyszerű s az ideális felé törő tudatos erő (*mens*) és az anyag (*materia*), mint tökéletes testi szervezet, a közvetítő erő (*vis intermedia*) segítségével bensőleg és egyenlő arányban egyesül. Így az alany maga is megfelel a szépség ismert követelményeinek. Ez a tulajdonsága feltétele egyrészt a szépség megismerésének, másrészt a szépség létrehozásának. Ugyanis a szépséget a tárgyban csak a tökéletes *aesthetikai alany* foghatja fel teljesen (204. §.), viszont a művész művében önmagát, lelkének ezt a harmoniáját fejezi ki. Az *aesthetikai alanyban* rejlő tudatos értelem megérzi a szép tárgyban rejlő tudatos erőt, a szellem ráismer önmagára.

Kiválóbb írótól vett idézetek egész sora támogatja ezeket a kijelentéseket. Förster György híres művében «*Ansichten vom Niederrhein*» ezt mondja: «Csak az egyneműek foghatják fel egymást. Hogy azt a szellemet felfogjuk, mely az anyag fölött ellebeg, ennek parancsol, ezt összeteszi és szebbé alkotja, hasonló *prometheusi szikrára* van szükségünk.» Ezt tartalmazzák Goethe szavai is: «*Du gleichst dem Geist, den du begreifst.*» Eckermann, Goethe barátja szerint egy könyv vagy műalkotás szellemei mintegy elvarázsolva nyugszanak s az olvasó vagy szemlélő erejétől szabadulhatnak fel. Ha az olvasóban az ehhez való erő hiányzik, a varázslat nem oszlik el s a szellemek lekötve maradnak. (213. §.)

Az *aesthetikai alany* az ideális jellemet, az eszméit, az igaz, a jó örök törvényeinek megfelelőt nyomozza. «Az igazi művészi alkotás — tanítja Goethe — miközben érzéki szemléletünket kielégíti, szellemünket a legmagasabb régiókba kell, hogy emelje». (215. §.) Schiller pedig Bürger bírálatában azt követelte, hogy az író, mivel egyéniségét adhatja csupán, ezt az egyéniséget nemesíteni, a legtisztább, legpompásabb emberiségig fokozni (*hinaufzuläutern*) tartsa első feladatának, mert csak az érett, a tökéletes szellemből folyhatik érett és tökéletes. Platen egy verse is ilyesmit fejez ki: «Mi a költő — kérdezi — azon mély harmonia nélkül, mely az elbájolt hallgató előtt egy tisztán hangolt szív legbenső zenéjét fűdi fel?» (203. §.)

Az *aesthetikai alany* lélektanában Schelliusnál a képzelet

(*vis imaginandi*) fontos szerepet tölt be. A lelki organismusnak ez az elengedhetlen tényezője az anyag s a tudatos erő (*mens*) közt közvetítő gyanánt áll, ezek benső s egyenlő összeköttetését munkálja s maga is összhangzóan illeszkedik közéjük. (130. §., 217. §.)*) A hol akár az anyag, akár az értelem, akár a képzelet túlnyomóvá lesz s így az arány felbomlik, egyoldalúságok támadnak. Ha a képzelő erő kibontakozását a *physikai* szervezet ereje akadályozza, ellanyhulás és bágyadság jön létre, az értelem uralma a képzelmem száraz alaposságot, dőre elméskedést idéz fel, viszont a képzelem uralomra jutásával az értelen vagy a testen ott fanatizmus és esztelenség, itt féktelen vágyak s indulatok ütnek fel fejöket. A *physikai* érzékek, mint anyagiak, a szépet nem, hanem csak a kellemest (*gratum ac incundum*) foghatják fel. (221. §.) A *psychikai* érzékek is csak akkor hozzák a szépet tudomásunkra, ha az elemek aránya és összefüggése kellő és zavartalan. Az ész (*mens*) fölénye a tiszta megismeréshez, az elvonáshoz, az elemzéshez és a megfontoláshoz vezet, az anyagi ingerek (pl. a színek bája, a hangok édessége, az érintés kellemessége) iránt való fogékonyság az érzéki s anyagi felé húz alá. A szép mind a két szélsőségtől távol, egyenesen a képzelő erő körébe tartozik s ennek közreműködését tételezi fel, úgyhogy a külső benyomások is a képzelő erő által elrendezve, mintegy újból bensőleg és szervesen létrehozottaknak és átalakítottaknak tűnnek fel.

Schedius a képzeletnek ilyen előtérbe helyezésénél a korabeli elmélet hatása alatt áll, mely ennek a lelki erőnek nagy *aesthetikai* jelentőségét mindjobban elismerte nemcsak az alkotó művész munkájában, hanem a csak felfogó, tehát inkább passívnak látszó alany lelkében is. Hivatkozik Goethére, Müller Ádáma s másokra. Humboldt Vilmostól idézi, hogy a művész titka a képzeletet lángra gyújtani. «Mert, hogy képzeletünket az ábrázolt tárgynak tisztán önmagából való előállítására kényyszerítse, annak szabadon az ő képzeletéből kell előállania.»

*) Ugyanezt mondja másutt ezekkel a szavakkal: «Valódi műveltség az ember kettős természetének hasonló mértékű s legbensőbb összelvasztásában alapszik s ennek csudatevő eszközlője... az élénk, de szabatos képzelőtehetség». Megnyitója a Kisfaludy-Társaságban, Évelapok. III.

Eckermann művéből tanulta, hogy: «az olvasónak is alkotni kell tudnia, ha az író meg akarja érteni. A mit egy könyvből nem tud előállítani (produciren), az halott marad.» Schedius Eschenmayerre s másokra való utalással nagy erővel mutat arra, hogy a szépet egész emberi természetünkkel fogjuk fel, a benyomást saját lelki életünkbe fogadjuk be. Az ilyen felfogás humanitásunk ápolásának és tökéletesítésének is fontos eszköze és módja.

Az *æsthetikai tárgy* is az anyag és az erő kapcsolatából áll elő, a mint az térben és időben jelentkezik. A neve forma. Ez ismét alárendeltebb vagy felsőbbrendű lehet és vagy természeti létező vagy az ingenium alkotása. Minden æsthetikai tárgy, mert az alannyal viszonyba került, szükségképen relativ. Egyeseket mégis absolutoknak mond az æsthetikában is, bár nem tagadja, hogy bizonyos fokig szintén viszonylagosak (aliquatenus quidem etiam relativa); míg mások teljességgel relativok (prorsus relativa). A különbség köztük az, hogy az előbbiek maguktól valók s olyanok, minőknek az alany felfogja, az utóbbiak ellenben nem maguktól valók és csak az alany előtt tűnnek fel ilyeneknek. (146. §.) *Absolut, valóságos tárgyak* a természeti létezők: fák, virágok, kövek, állatok, emberek, úgy természetes mint kiművelt, tökéletesített alakjukban (gondozott élő fa, betanított paripa, művelt ember). *A teljesen relativ tárgyak* egy részénél a véletlen működik közre, pl. felhők alakjainál. Ezek illusorius formák, phantasmák. Másoknál, az ingenium, a festő, zenész stb. műveinél kitűzött ézél vagy szándék játszik szerepet. (232. §.)

A természeti létezők tökéletesen æsthetikaiak, szépek lehetnek, de szépségüket a művészetnek vagy mesterségnek is köszönhetik. Ezért a *művészet* (ars, tág értelemben) is kétféle lehet (233. §.): vagy az absolut tárgyak megváltoztatására irányul, pl. a kertészet, a földművelés, az állatszedités, a gyermeknevelés (ez az ars prosaica), vagy a lángelme alkotásait hozza létre (ez az ars poetica). Természetesen a művész is ábrázolhatja a természet tárgyait, az absolut dolgokat, de ő ezt költői módon teszi. Ezt az átformáló munkát Goethe így magyarázza: «Ha a művész valami természeti tárgyat mognagad, ez már nem tartozik többé a természethez; sőt azt mondhatjuk, hogy a

művész ezt abban a szempillantásban teremti meg, midőn a jelentőst, a jellemzetest, az érdekest megtalálja benne (ihm abgewinnt), vagy inkább a magasabb értéket most belehelyezi.» (Propyläen.) Az így előállított dolgoknak nincs többé absolut, hanem csupán művészi igazságuk. Létrejöttükben — utánzásnál az ősképtől (archetypus), szabad alkotásoknál az alany lelkében támadó phantasiaképtől az anyagban való mechanikus megalkotásig — három formát kell megkülönböztetnünk: a belsőt, a közvetítőt és a külsőt. Ezeknek felállításában ismét Goethét követi, ki (Propyläen) a feldolgozásnak három fokát szellemi, érzéki és mechanikus név alatt ismeri.

Az *æsthetikai alany és a tárgy érintkezésénél* merül föl az a Callologiából a dolog természeténél fogva kizárt kérdés, hogy miben áll az *æsthetikai hatás* sajátos jellege.

Ez a Kant-féle probléma, melynél Schediusnak az érdektelen tetszés dolgában állást kell foglalnia. Kanthoz közeledést ismerünk fel abban, hogy (196. és köv. §§) Schedius az érzéki vágyat szintén kirekeszteni hajlandó az æsthetikából. A gyönyörnek egy sajátos fajáról hallunk, mely a physikai tárgyak által keltettől lényegesen különbözik. Az æsthetikai tetszés teljesen psychikai s így a kellemesnek nincs benne része. Írónk egyebekben Kantot bírálja. Szemére veti, hogy az érdektelenség hangoztatásánál nem tett különbséget s physikai vágy s a szépre irányuló vágyódás közt. Pedig a kettő nem egy. Az appetitio physica seu corporea könnyen kielégíthető, a pulcri desiderium kielégíthetetlen, annál a tárgy öröi és anyaga az alany physikai természetébe mennek át, a mi az utóbbinál, hol az alany a tárgyat állandóan fenntartani és szemléltetni törekszik, kizárt dolog. Schedius fejtegetései azoknak a törekvéseknek hosszú sorába tartoznak, melyekben a Kant nyomain haladók az «Interesse» különféle fajainak: az érzéki, az intellectualis érdekek egymástól való elválasztását megkísérlették.

A kellemest illetőleg pedig, bár Schedius ezt mint relativot az absolut széptől határozottan elválasztotta (85. §, 155. §), meg kell gondolnunk, hogy a relativ, tehát æsthetikai szép körében ez a határvonal elmosódhatik. A tetszésnek hangsúlyozottan psychikai jellege nem elegendő biztosíték az ellen, mert anyagi, testi érzék alatt írónknál csak az izlést, a szaglást s a tapin-

tást (ezt is már csak annyiban, a mennyiben hőérzeteket fog fel) kell értenünk. A tapintás mint formaérzék, a látás és a hallás már lelkiek s így a «lelki gyönyörűségbe» esetleg a kellemes bizonyos fajai befolyhatnának, miáltal Kantnak a szép körül vont falán részek támadhatnának. Schediusnál egyrészt abból, hogy az érzékekkel szemben a szép észrevételénél a képzelet munkáját domborítja ki s a magasabb érzékekről beszélve mindig a «formát» emlegeti, az következik, hogy a szépben az érzéki hatást, a tetszés anyagi oldalát (Kant: *Materie des Wohlgefallens*) mellékesnek tartja s az æsthetikai ítélet tisztán contemplatív jellegét megóvni igyekszik. Másrészt azonban az «æsthetikai» elnevezést azokra a tárgyakra is kiterjeszti, melyeket *testli* érzékekkel fogunk fel, bár ezeket kevésbé értékeseknek, alárendeltebbeknek (*objecta æsthetica inferioris generis*) tartja a *lelki* érzékekkel felfogott kiválóbbak és felsőbbrendűek (*objecta æsthetica superiora*) mellett (187. §. V. ö. 196. §.)

A felsoroltakban nem egy helyen Herder gondolataira ismerünk. Igaz, hogy ő egykori mestere, Kant ellen írt vitáiratóban (Kalligone) a kellemes s a Reiz és Rührung kizárása ellen egész határozottsággal tiltakozott, de egyúttal ő emelte a tapintást a felsőbb érzékek körébe s ő foglalt állást nyomatékosan az érdektelenség tana ellenében is, midőn kijelentette, hogy a széppel igenis együtt jár bizonyos érdek s a tiszta érdeklődés éppen a szépnek lelke.

Az æsthetikai tárgyak közül a *szoros értelemben vett művészetekre* kell még visszatérnünk, melyeknek Schedius a felfogó érzékekre alapított általános felosztását és némi elméletét adja.

Mivel az alany kizárólag a három pszichikai érzékkel foghatja fel, a művészi ábrázolás lehető formái szintén három csoportra különülnek szét. A *szobrászat* az alakok, a *zene* a hangok, a *festészet* a színek művészete; az első a tapintás, a második a hallás, a harmadik a látás szolgálatában áll. (238. §.) *

Itt mindenekelőtt meglep, hogy a költészet szóba sem kerül. A kifejezés eszközei közül a szó, mely Kantnál önálló csoportot foglal maga alá (redende Künste), egyelőre hiányzik. Schedius

* Az építészet a szobrászatnak alárendelt faja, Kant és Schelling is oda sorolta.

három művészete valóban közel áll egymáshoz s ennek felismerése a műelméletben kifejezésre is jutott. Ezek voltak pl. Mendelssohnék «szépművészetei», ezek Schelling «realis» művészetei, de azért amazok a «széptudományokat» (költészet és szónoklat), ez az «idealis» művészetet (költészet) nem hanyagolták el. Ép így meglepő a tapintás előtérbe helyezkedése, melyet Herder léptetett æsthetikai érzékké elő. Ezt az érzékek alapján álló más felosztásoknál egyáltalán nem találjuk hasonló módon méltányolva.

A fentebbi «*tiszta*» művészetekhez, melyek egy-egy érzék körére szorítkoznak (tehát a szobrászat a tapintás körére), csatlakoznak a több érzéket egyszerre foglalkoztatók, az *összetettek*: a *kertészet* (érzéke a látás és a tapintás), a *táncz* (látás és tapintás), a *mímika* (tapintás, látás, hallás).*)

Valamennyi művészet a maga tárgyait ezeknek megfelelő tulajdon formákkal, *képekkel* (imagines) adja vissza vagy közvetítő formákat, *jeleket* (signa) használ. Az utóbbiak symptomák, pl. sápadt arcz félelmet jelez, vagy symbolumok, pl. az oroszlán a hősiesség, a hős jelképe, vagy végre allegóriák, minő pl. Hercules a válaszüton.

Ez a megkülönböztetés a művészetek osztályozó elválasztására nem látszik alkalmasnak, mert hiszen a szobrászat csakúgy, mint a zene s a festészet élhet képekkel és jelekkel. (240. §.) Mégis ezen alapszik a további osztályozás. Schedius szerint ugyanis a művészetek bizonyos csoportjai (éppen az eddig felsorolt egyszerűek és összetettek) az illető érzékszerveknek megfelelő sajátos külső formákat (*formas externas cuique organo, in quod agunt proprias*) használnak, miért igazi *képzőművészeteknek* (*artes formatrices proprias, eigentlich bildende* [Künste] nevezhetők. Ezek a primitív formák igazi hasonmásait (*simulacra vera*) nyújtják. Másoknál a külső forma vagy a neki megfelelő érzéknek jut tudomására, de nem sajátos jellege szerint, hanem csak jelek által tolmácsolva, vagy esetleg egészen más érzék elé is kerülhet. Az ilyen formákat

*) Az egyszerű és összetett művészetek ismert megkülönböztetése másoknál, pl. Krugnál azon fordul meg, hogy egy művészet önállóan teremte, vagy több művészet (pl. az éneknél a költészet s a zene) társul-e és segíti-e egymást egy közös cél elérésére.

(f. improprias) alkalmazó művészeteknek közös nevök Schediusnál: *jelölő művészetek* (artes semioticas, quasi signantes, zeichnende Künste). Első közöttük a *rajzolás* (pictura linealis). Írónk ezt a képzőművészetektől erőszakosan elszakította, mert vonalaival, mint jelekkel, szilárd formákat ábrázol, melyek pedig a tapintás sajátos köréhez tartoznak. Ép így kiszakad a színbirodalmából, tehát a festészetből a fény és az árny művészete, az *egyszínű ábrázolás* és egyebek.*) Melléjük sorakozik aztán a *beszéd*, a legmesszebbre kiterjedő és leggazdagabb jelrendszer, mely a látás, a hallás és a tapintás sajátos formáit egyenesen a hallás érzékéhez, mint közvetítő szervhez irányítja. Itt legközelebb jár hozzá s mégsem a költészetet nevezte meg Schedius, hanem a *szónoklást*. Hogy a jelnek fentebb említett külön fajai is helyet találjanak, megemlíti még a *hieroglyphikát* s a *virágnyelvet*.

Az osztályozás erőszakolt. A főhiba az, hogy a jel s a kép elválasztása, melyen pedig az egész művelet nyugszik, nem eléggé szabatos. Schedius előtt már mások is foglalkoztak ezzel a kérdéssel, az előzők sora Herderen, Lessingen keresztül Mendelssohnig nyúlik vissza. A nyert eredmény írónknál is alig lehetne egyéb, mint a mit azok vizsgálataik alapján természetes és mesterséges jegyek név alatt megállapítottak. Tudjuk, milyen fontosak voltak ezek a különbségek pl. Lessing Laokoonjában a természetes jegyekkel élő festészet s az önkényes jegyeket használó költészet határainak meghúzásánál. Schedius ezt a tiszta tárgyalást a symbolikus és allegorikus jegyek belevegyítése által idegen elemekkel teszi zavarossá. Legtöbb bajt azonban a tapintásnak mint felfogó érzéknek az aesthetika körében szokatlanul nagy jelentőséggel való felruházása okoz. Ez, mint már említettük, Herder hatása. Ő emelte a tapintást a finomabb érzékek közé s tette a vonalak, teridomok és testek kellemes hatásának s szépségének illetékes bírójává (Kalligone); ő állította (Plastik), hogy a szem, mely gyorsabb felfogási képességénél fogva itt is előtérbe tolakszik, csak akkor értesíthet a testek tulajdonságairól, ha a tapintás szövetségét keresi és tanulságait

*) A zene Schellingnél is képzőművészet, a művészet realis oldalának első képviselője. Philosophie der Kunst. 77. és 83. §.

fölhasználja. Végül ő emelte ki, hogy a szobrászi forma nem a látás, hanem a tapintás eredménye s a szemnek a festészetben érvényesülő törvényei megszorítás nélkül erre a művészetre nem alkalmazhatók. A tapintás ilyen méltánylásával Schediusnál a természetes és mesterséges jegyek vagy a mint ő nevezi, a képek és a jelek egészen új rendszere fejlődött ki, mely kevésbé világos, mint a régi. Ez kényszerítette aztán arra, hogy a festményben képet, a rajzban már csak jelet lássson.

Schedius műve mind vázlatosabb lesz, minél lejjebb kell szállania az egyes művészi formákhoz. A szónoklást néhányszor, említi a művészetek sorában, a költészetre alig veszteget szót.* Az egyetlen helyen, hol mégis legalább a fő költészeti nemeket felsorolja (244. §), Goethét követi. (Naturformen der Dichtung. A Westöstlicher Divan magyarázatai közt.) Ugyanitt a plasztikának drámai, a festészetnek epikai, a zenének lyrai jellemet tulajdonít. Ez megfelel Schelling felfogásának is. Az összetett művészetekben természetesen a tiszta művészeteknek ezek a jellemvonásai is összekegyedhetnek. A mimika pl. drámai és lyrai jellegű, a költészet pedig, mely a maga csodás jeleivel az összes művészetek formáit vissza tudja adni, mint a költészeti műfajok mutatják, mind a három jelleget magára veheti.

Még megemlítjük, hogy Schedius, miután előbb a *kifejezés* (expressio) tökéletességének fokait egészen Goethe értelmében (Einfache Nachahmung der Natur, Manier, Styl. 1788) az utánzásban, az egyéni modorban s a stílusban jelölte meg, az utolsó-nak fajai gyanánt a *naiv* vagy antik s a *romantikus* vagy modern stílust említi. A különbséget köztük abban látja, hogy bár mind a kettő, mert stílus, a forma igazi, állandó minőségét (Goethe: das Wesen der Dinge) fejezi ki, ez a naiv stílusban tiszta öntudat nélkül, a másokban teljes, tiszta öntudattal történik. (236. §, 251. §.)

*) Előadásain a költészet elméletével bizonyára foglalkozott. Itt is hű maradt valószínűleg a főművében található vázlatos tárgyalási módhoz. Ezt látszik bizonyítani Toldy Ferencz «Irodalmi társasköreink emlékezete» című cikkében (Budapesti Szemle, 1875. VIII. 10.), melyben Kisfaludy Károly alapos szépészeti képzettségét dicsérvén, ezeket mondja: «Compositio és karakter-rajz körül annyi reánk nézve újat tanultunk tőle, miről Schedius aesthetikai leczakéin nem hallottunk volt semmit...»

Ime az egyetlen hely, a hol Schedius a művészet történeti fejlődésére egy futó tekintetet vot. Azért, mert kifejezetten az általános elméletre szorítkozott (159. §) s a szépformák sokféle osztályait s a részletes æsthetikai tant művéből kizárta, erre sem tért ki közelebről. Pedig ismeretes, hogy Schelling æsthetikájának éppen ez a része értékes adalékokban bővelkedik, Hegelnél pedig a művészet evolúciójának elmélete hatalmasan kiépült s rendszerének lényeges részévé vált.

A «Besonnenheit» szó, melyet a most tárgyalt kérdéssel kapcsolatban említ, Jean Paulra emlékeztet, ki ebben a lelki minőségben a lángelme egyik jellemző tulajdonságát látta. A különböző stílusok ilyen magyarázata — mely egyébként a művészi irányok lényegét távolról sem jelöli meg s meríti ki — mégsem Jean Paultól való. A naiv szó eredeti jelentésén kívül, melynek ellentéte gyanánt a tudatosság, az értelmi belátás magától kínálkozott, Schillernek a naiv és sentimentalis költészetéről tett egyik-másik megjegyzése is irányíthatta Schediust. Pl. Schiller Homerosban a természetet első kézből valónak találja, ellenben Ariostóban a sentimentalis irány képviselőjében, az értelmi reflexióban tükröződő és szabályok által megigazitott (zurochtgelegt) képét ismeri fel.¹⁾ Közel jár ehhez Schelling is, ki a naiv és a sentimentalis jellemzését az objectiv s a subjectiv ellentétére alapítja olyan formán, hogy annál csak a tárgy uralkodik, míg ennél a subjectum, mint subjectum lép elő; ott a művész tárgya mellett tudattalannak látszik, itt tárgyát tudatával állandóan kíséri s ezt a tudatot észre is véteti (Philosophie der Kunst 67. §.).

Schedius szűkszavú megjelölésével szemben gazdag és mélyebbre ható, bár nem mindig szerencsés jellemzést és párhuzamot találunk Jenischnél,²⁾ a ki kétszáz oldalon veti egybe

¹⁾ Humboldt Vilmos «Über Gothes Hermann und Dorothea» című munkájában szintén ezt a két író-t helyezi egymással szembe. «Homer ist mehr naiv, Aristo mehr sentimental.»

²⁾ Jenisch D. Vorlesungen über die Meisterwerke der griechischen Poesie. I., II. Berlin, 1803. Sok egyéb közt ezt olvassuk nála: Die Poesie der Alten hat etwas unaussprechlich absichtsloses, die Poesie der Neuern hat etwas... gefallsüchtiges. (359. l.) Jene stellt schlicht und treu dar, diese reflektirt. (356. V. ö. 376. la.) In so fern (sind) Goethe und Schiller

a naiv s a sentimentalis költészetet. Schedius ismeri ezt a művet, de csak azokra az eredményekre figyelt, melyek az ő felfogása mellett látszanak szólni.

Azt a keveset, a mit az egyes művészeti irányok méltatásáról mondott, a következőkben állíthatjuk össze.

Mindenekelőtt nem kételkedhetünk abban, hogy a művészet alkotásainak szépeknek kell lenniök s a művész ott is, hol az ábrázolandó tárgy magában nem szép, azt a szép körébe fogja emelni. De ebben a törekvésében különböző fokokat érhet el, melyek a külső, a belső s a közvetítő formától függnek. Gyakran a szépség csak a belső formában rejlik, néha csupán a külsőben, néha mind a kettőben, de nem egyesítve kellőleg a közvetítő által. Legritkábban találjuk a minden feltételeinek megfelelő s így legtökéletesebb szépséget. A hol a belső forma nem szép és csak a külső forma, tehát az ábrázolás kelt tetszést (pl. majmok, békák, férgek képeinél), a mű nem állhat a tökéletességnek azon a fokán, melyen az első és második formát tekintve egyaránt szép művek, a szent Márk templom lovai, egy Berchem, Potter, Wouwermann, vagy az embert ábrázolók közül egy Ráfael, Rubens, Tizian, Canova és Thorwaldsen alkotásai foglalnak helyet. (235. §.) Míg az elébb felsorolt holland festőket Schedius nagy méltánylással említi, alacsonyabban értékeli Petrus van Laar, Ostade, Teniers, Brouwer, Mieris festményeit, melyeken a régi rhyparographia felujulásaként bambocciatákat: részeg parasztok mulatozását vagy verekedését s az élet mindennapi, jelentéktelen, sőt aljas eseményeit látjuk.

Ezzel aztán el is mondottuk a legfontosabbakat s a figyelemre legméltóbbakat, a miket Schedius munkája a tanulmányozónak nyújt. Tekintsük még meg forrásait.

* * *

Schedius æsthetikája több oldalról jövő hatások szembe-tűnő nyomait viseli, melyek közül a jelentékenyebbek három nagy szellemi áramlattól erednek.

geist- und kenntnißvollere Beobachter und Denker, als die Homere und Aeschyle. (364.)

1. Heyne tanítványa Göttingában szorgalommal mélyedt el a görög és római classikusok és az ókori philosophia tanulmányozásába. Írásának tanúsága szerint nem az erkölcsi problémák érdekelték őt első sorban, hanem a természetphilosophiaiak és Plato és Aristoteles hatalmas és kifejlett gondolatvilága mellett a metaphysikai rendszeralkotás kezdetei: a létező világ magyarázatát először megkísértő ion, eleai stb. philosophusok eredményei fel Demokritosig. Az organismusról írott ünnepi iratában¹⁾ Thalest, Anaximandert, Anaxagorast, Pythagorast, Parmenidest, Demokritost vonultatja fel, kimutatva, hogy egyiknél világosabban, a másikinál homályosabban kifejezve, de mindenütt ott van a világot létrehozó kettős elvnek, a potentiának és a materiának elismerése. Látszik, hogy nézeteikre súlyt vet s tanaikban saját álláspontja helyességének fontos bizonyítékait ismeri fel.

A Philocaliának megfelelő helyein másutt is elég gyakran találunk hivatkozást rájuk s a későbbiekre. A mit pedig Cicero után a régi Akademiának s a peripatetikusoknak tanáról mond,²⁾ teljesen megfelel Schedius elméletének az empirikus anyagról, az erőről s a testről, mely a kettőnek eredménye. Ilyen helyek világosan mutatják, hogy gondolatainak egyik forrását kétség-telenül a görög ókor hagyományaiban kell keresnünk.

2. A Schediusra ható második hatalmas tényező Schelling philosophiája. Ennek nyoma egyes vonásokban eléggé feltűnő, úgyhogy Erdélyi János írónkban Schelling tanának legkiválóbb magyar képviselőjét vélte látni. «Mégis úgy tartom» — így hangzanak Erdélyi szavai — «hogy az azonsági rendszer alkotójának senkire sem volt oly eldöntő befolyása, mint Schediusra, ki valóban ott fogta fel a mestert, a hol legméltóbb volt fel-

¹⁾ De notione... 7—10. l.

²⁾ Academiæ veteris et Peripateticæ, testo Cicerone acad. quæst. I. 24. «de natura ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens, altera autem quasi huius se præbens, ea, quæ efficeretur aliquid. In ea, quod efficeret, vim esse censebant; in eo autem, quod efficeretur Materiam quandam; in utroque autem utrumque; neque enim materiam ipsam coherere potuisse, si nulla vi contineretur, neque vim sine aliqua materia. Sed quod ex utroque, id iam Corpus, et quasi qualitatem (ποιότητα) quandam nominabant.» Philocalia 89. §.

fogadni, t. i. az izlés dolgában és önálló æsthetikai kézikönyvét az azonsági bölesészet ihletése után írta.³⁾

Azonban Schedius műve nem egyszerűen Schelling æsthetikai nézeteinek visszhangja. A német philosophus a mienkre főleg elmelkedésnek általános irányával hatott. Schelling speculatiója a tapasztalás körét messze elhagyva, a természet s a szellem poláris ellentéteit az absolutból, minden ellentét egységéből, identitásából, illetőleg indifferentiájából vezeti le s ezekre az eredményekre építi fel a természet philosophiáját egyrészt, a szellem philosophiáját másrészt s az utóbbiban a művészetről alkotott gondolatrendszerét. Bármennyi eltérést találunk is lényeges dolgokban s a gondolatok kifejezésében Schediusnál, — ki különben sem öleli fel a világmegismerés óriási problémáját a maga egészében és csak æsthetikájához való alapvetés czéljából foglalkozik általánosabb kérdésekkel, — a materia s a potentia polárison ellentétes tényezőinek egybekapcsolásáról szóló tan, mely a tiszta, észleges gondolkozás körében megállapítva, az összes létezőkben a szervetlenről a szervesig s lelkiig, a természettől a művészet legmagasabb nyilvánulásáig a szép jelenségeit megmagyarázza, az identitás-elmélet szellemében hangzik. Schellingre emlékeztet a létrehozó természet erőteljes hangsúlyozása, az organismus behatóbb vizsgálata, a természeti s a művészeti alkotás közt elismert analogia, valamint az a törekvés, hogy a létezők különböző fokozatait egységes elvek alapján, összefüggő sorként állítsa elénk.

Ezekkel szemben nagy különbségeket is veszünk észre a szép s a művészetek kérdéseiben. A szép Schellingnél a végtelennek véges ábrázolása.⁴⁾ Szépség ott támad, a hol a realis az ő fogalmának annyira megfelel, hogy az maga, mint végtelen belép a végesbe és in concreto szemlélhetővé lesz.⁵⁾ A szép a realisnak s az idealisnak indifferentiája. A szép a subjectivnek s objectivnek identitása objectív oldaláról tekintve.⁶⁾ Schedius meghatározása másként hangzik. Ő a végtelenség fogalmát egyáltalában nem szerepelteti. Schelling legfőbb szépségéről, a szép

¹⁾ A hazai bölesészet jelene. Sárospatak. 1857. 143. l.

²⁾ System des transcendentalen Idealismus. VI. 2. §.

³⁾ Philosophie der Kunst. 16. §.

⁴⁾ U. o. 20., 21. §.

ideájáról, ösképeről, melytől minden dolog a szépségét nyeri s a mely egészen Plato értelmében jelenléte által széppé teszi a létezőket, Schedius nem beszél. Az istenség fogalmát sem vonja bele a magyarázatba. Nem is korlátozza a szépet megjelenésében az organismus s a művészet körére, mint Schelling.

A mikor azonban Schelling a maga meghatározásába, mely szerint a szépség a realisnak s az idealisnak egybeolvadása objectív ábrázolásban, a realis helyébe a szükségszerűség, az idealis helyébe a szabadság elvét helyettesíti be, mint a fenti fogalmak egyenértékkeit s azt hozza ki ebből, hogy a szépség a szabadság s a szükségszerűség indifferenciája a realisban szemlélve,¹⁾ Schedius jut eszünkbe, kinél az anyag a *lex necessitatis*, az erő a *lex spontaneitatis*, a tudatos erő a *lex libertatis* határozományai szerint működik, a szépség pedig — mint láttuk — éppen ezeknek egyesüléséből áll elő.²⁾

Egyébként Schedius szépségmeghatározása egyáltalában nem áll messze a Schellingnél és követőinél található formulázásoktól. Schelling is alkalmilag a realist az anyag s az idealist a tevékenység értelmében használja, mely kettő az organismusban egygyé forr.³⁾ Ezért mondja Ast Frigyes landshuti egyetemi tanár, ki az universumot, az organismust s a művészetet a végtelen s a véges, az idealis és a realis, a subjectív és az objectív ellentéteinek harmoniájából magyarázza, a szépséget egy helyen egyenesen az anyag és az erő egységének. «So ist die Schönheit... die objective Einheit des Materiellen (Seyenden) und des Belebenden (der Kraft), des Realen und des Idealen.»⁴⁾ Itt az egyezés Schediussal majdnem szöszszerinti.

A művészetek tanát illetőleg Schedius Schellingnek a müncheni Tudományos Akadémián tartott híres beszédéből «Über

¹⁾ U. o. 16. §.

²⁾ Ast Frigyes, Schelling követője a szép meghatározásában még közelebb áll Schediushoz, midőn azt mondja: Die Schönheit ist die absolute Harmonie der Nothwendigkeit und Freiheit. (System der Kunstlehre, Leipzig, 1805. 48. l.) — Schedius azonban Ast művét sehol sem említi.

³⁾ Was in der Schulsprache des neuesten Idealismus das Ideelle im Gegensatz mit dem Reellen heißt, bedeutet nichts anders, als geistige Realität (Geistesthätigkeit) im Gegensatz mit der physischen. Fr. Bouterwek. Ideen zur Metaphysik des Schönen, Leipzig, 1807. 20. l.

⁴⁾ Ast idézett művében. 50. §.

das Verhältniß der bildenden Künste zu der Natur» idézget, de feltűnő, hogy idézetei nem a művészet leglényegesebb kérdéseire, az utánczás és az idealizálás problémájára vonatkoznak s hogy az utánczást Schelling helyett Aristotelesre való hivatkozással világítja meg. A művészet Schellingnél a végtelennek ábrázolása, mely nem a valóságos dolgokat adja vissza, hanem az abszolút, a dolgok ösképeit (wie sie an sich sind) objectiválja. A szervezet szerinte a végesben, a művészet a végtelenben kifejezett örök eszmét képviseli. (Von der Weltseele.) Schedius a végtelenség fogalmát itt sem vonja bele tárgyalásába. Az «archetypus» szót használja ugyan, de legtöbbször nem a dolgok örök ideáit, lényegét érti alatta. Csupán olyan eredeti mintákra látszik gondolni, minőket pl. az utánczó művészetek számára a természeti létezők nyújtanak. (184. §.) Mint tudjuk, az «abszolút» sem jelent nála egyebet, mint az önálló, az embertől függetlenül magukban létező, természetalkotta tárgyakat. Az «abszolút szépség» tehát nem a legfőbb, a legtökéletesebb szépség, a szépség eszméje, minőnek pl. Krug tekintette, nem is az eszménykép, melyben a képzelet az ideát megtestesíti, hanem egyszerűen olyan szépség, mely az erő és az anyag összhangjaként a tárgyakon a mi közreműködésünk vagy hozzájárulásunk nélkül jelentkezik és szép akkor is, ha nem fogja fel senki.¹⁾ Schelling platonismusától Schedius távol áll. Egyebekben is másként vélekedik. Hiányzik nála a mythológiának a művészetekbe való erőszakolt behozatala, valamint a művészetnek s a philosophiának Schelling rendszerében annyira jellemzetes, mélyértelmű párhuzama s annak a szoros, benső kapcsolatnak kiemelése is, mely a művészet és a vallás közt ugyancsak Schelling szerint fennáll.²⁾

Az említett eltérések Schedius önállóságát Schellinggel szemben erősen kidomborítják. A német philosophus kétségte-

¹⁾ Philoc. 21. §. — Az idealis szép is mást jelent nála. Ld. u. o.

²⁾ Feltűnő, hogy Schedius Schellingnek egyetlen művére, az imént említett beszédére hivatkozott, pedig egyéb íratait is bizonyára ismerte. A «Philosophie der Kunst» csak Schelling hagyatékából látott napvilágot, de egyáltalában nem valószínűtlen, hogy Schedius más úton az 1802—1805 közt Jenában és Würzburgban tartott előadások lényeges tartalmáról tudomást szerezhetett.

lenül «megiblette» Schediust, a mint Erdélyi is mondotta, de nem ejtette őt annyira hatalmába, hogy vak követőjévé szegődött volna. Látszik az az «élet»-ről való nézetein is.

A dinamikus felfogással — ha nem is járnak szükségképen együtt, de — jól megférnek bizonyos philosophiai nézetek (hylozoismus, panpsychismus), melyek az egész világot s benne az anyagot eredettől fogva élőnek, lélektől áthatottnak vallják, vagy egyetemleges olvi alap hiányában is az élet határait legalább messze a szerves lét körén túlra kiterjeszteni törekcsenek. Ebben a korban az ilyen gondolatok egyáltalában nem ritkák. 1787-ben már harmadik kiadásban jelent meg egy népszerű irat «Alles in der Natur lebt» czimvel. Blumenbach göttingai tanár és híres természetbúvár könyvében: «Über den Bildungstrieb» (1789) az élő és az élettelen közt űrt lát ugyan, de azért a jegezedést s a szervezetekben látható nisus formatívust párhuzamba állítja egymással. Schelling is analógiákat keresett a szervetlen s a szerves erők, a chemiai s az organikus folyamatok között s ezeket összefüggésben és continuitásban állónak szerette tekinteni, sőt az egész világot szervezetnek s az általános organismust még a mechanismus föltételének is mondja.¹⁾ A természet az erők küzdelme, tehát életnyilvánulás. Az élet ezért eredeti, elsősleges jellemző vonás, a halott már csak másodlagos jelenség: megszűnt, kialudt élet. Midőn az anyag, mintegy vakon, már szabályos formára törekszik, ez valami szellemi képvisel benne. Az állatokon világosabban tűnik fel a szellem, mely aztán az emberben teljes napként gyúl ki. Schelling a szellemet s anyagot közel hozza egymáshoz. Leibnizre hivatkozik, ki az anyagot a monasok átomállapotának mondotta, Hemsterhuisra, ki megaludt szellemnek nevezte s maga azt állítja, hogy «Materie ist der erloschene Geist, Geist ist die Materie im Werden erblickt».²⁾ Hasonló álláspontra helyezkedett Schelling iskolája, mely általában ugrás nélkül való folyamatos átmenetelt igyekezett megállapítani a létezők sorozatában. Schelling Károly Eberhard szerint semmi

¹⁾ Von der Weltseele. X. és 305. l.

²⁾ System des transcendentalen Idealismus. Sämmtliche Werke. Cotta-kiadás. I. Abt. III. 453. l.

sincs a világon, a min közvetve vagy közvetlenül az élet elve né érvényesülne. Ugyanő előítéletnek mondja, ha életet csupán a szoros értelemben ú. n. szerves lényeknek tulajdonítunk.³⁾ Így hirdeti Bodó Sámuel (1800) Schelling magyar hive, hogy nem fordul elő semmi absolut halott, élettelen és tétlen a természetben, hanem minden tevékeny, ható s létrehozó.⁴⁾ Oken természetphilosophus (1809) vele egy értelemben erősíti, hogy «nincs semmi halott a világon».

Schedius nem ilyen merész. Az erő nála is a legalsó fokoktól kezdve poláris ellentétének, az anyagnak társa s a kettő frige nélkül semmi sincs, de nem kísérti meg egyiket a másiktól magyarázni s nem törekszik a szervetlent a szerveshez közelhozni. A «vita corporea» vagy «physica» csak az organismus fokán jelentkezik, a «vita psychica» pedig csak a lelki szervezetnél. Csupán egy helyen, egy Kant-idézet kapcsán látszik, mintha ő is az «élet»-nek egy általánosabb jelentésére gondolna. A königsbergi philosophus ugyanis még 1766-ban Swedenborg szellemlátományai s misztikus bölesészete ellen írt egyik ironikus művében⁵⁾ ezeket mondja: Midőn az egész természetben az élet összes elveit, mint ugyanannyi testetlen substantiát egymással közösségben, de részben az anyaggal is egyesülve összefoglaljuk, az anyagtalan világ egy nagy egészét, a lények és természetek mérhetetlen és ismeretlen sorrendjét képzeljük el, mely által a testi világ halott anyaga egyedül nyer életet. Azt azonban, hogy az élet a természetnek mely tagjaiig terjed s melyek azok a fokok, melyek közvetlenül a teljes életteleniséggel határosak, talán sohasem leszünk képesek bizonyossággal megállapítani.» Schedius ezeket a szavakat idézi⁶⁾ s azt következteti belőlük, hogy ime, miként egy Kant is meg-

¹⁾ K. E. Schelling. Über des Leben und seine Erscheinung. Landshut, 1806.

²⁾ L. Sas Andor cikket: Schelling-követő magyar természetphilosophusok a romantikus Jenában, Philologiai Közöny XXXVIII. kötetében. 674—679. l.

³⁾ Träume eines Geistersehers, Sämmtliche Werke. Hartenstein-kiadás. II. 338. l.

⁴⁾ De notione... Bevezetés.

vallja, az élet sajátos elve a természetben eddig ismeretlenül lappang.

A mi Schediusunk józan, nyugodt, száraz okoskodó, nincsen hatalmas inventiója, nincs eleven phantasiája, nincsenek szárnyai, mint Schellingnak. Ha elnézzük, hogy magyarázgatja a potentia spontan hatásából az anyagra az életjelenségeket, a motus organikus, a vita corporea s a natura animata tényeit s arra gondolunk, hogy ezzel szemben milyen genialis merészséggel beszél Schelling a természet átszellemítéséről, a mely folyamatban az egyes fokok csak az intelligentiának különböző érvényesülései,* úgy érezzük, mintha az ösvényen fáradtan bandukoló utas fölött a felhők magasában szállana tova hatalmas lendülettel a kattogó gépmadár. Ez az óvatossága azonban hasznos is volt, mert megvédte őt a Schelling-iskola túlzásaitól.

Ennek az iskolának termékeit Schedius jó részben ismerte. Maga is mindig élénk érdeklődést tanusított a természettudományok iránt és könyveinek tanúsága szerint szorgalmasan forgatta a korabeli tudományos irodalom kiválóbb műveit, melyek a természeti jelenségek világának összefüggését s mibenlétét philosophiai magaslatról szerették megvilágítani. Gyakran idézett is belőlük. Wilbrand J. B. művére a természetben uralkodó polaritásról többször hivatkozott az anyag és az erő kapcsolatának kérdésénél (55. §, 108. §), Weber Józsefnek, Kant, majd Schelling követőjének, továbbá Hellwagnak és Chladninak physikai könyveit, Blumenbachnak már említett iratát: «Über den Bildungstrieb», melylyel Kant és Goethe is foglalkozott, emlegette a származás s a szerves élet tárgyalása közben. (118. §.) Wagnernek, Schelling lelkes hívének, későbbi heves támadójának könyvéből (System der Idealphilosophie) mint gyakran a többiekénél is, nem a nagyobb jelentőségű philosophiai gondolatok, nem is az aesthetika fontosabb, általánosabb szempontjai érdekelték, hanem egy kitörés a műértők tudálékoskodása ellen s az érzéki inger (Reiz) aesthetikai értékéről mon-

* Die todten u. bewußtlosen Produkte der Natur sind nur müßungene Versuche der Natur sich selbst zu reflektieren; die sogenannte todte Natur aber überhaupt eine unreife Intelligenz, daher in ihren Phänomenen noch bewußtlos schon der intelligente Charakter durchblickt. System des transcend. Idealismus. Sämmtl. Werke. III. I. 341.

dottak. (202., 230., 253. §.) Eschenmayernek Schelling hatását eláruló lélektanában is talált, az æsthetikai hatás befogadásának módját illetőleg átvenni valót. (221. §.) Utalt és hivatkozott Treviranus és Zamboni biológiai, Sprengel növényphysiologiai, Camper physiognomiái, Heinroth anthropologiai, Heinrich J. C. A. psychologiai, Reil, Iphofen orvostudományi munkáira. Okent és Burdachot a generatio æquivoca és homogenea tanánál hozta fel, Oerstedre is hivatkozott alkalmilag. A felsoroltak egy része még túlozza a merész analógiákat, mások az empirismus józanágát törekszenek érvényesíteni a természetphilosophiában, de többé-kevésbé valamennyien összefüggésben vannak azzal a gondolatvilággal, mely Schelling termékeny elméjéből fakadt.

3. Míg az előbbi két nagy eszmeáramlat jórészt inkább rendszertani felfogását irányította, a szorosabb értelemben vett æsthetikai vizsgálódás anyaga, mely a megvont keretek közé elhelyezkedett, Schediust a korabeli német műelmélet alapos tanulmányozójának mutatja be. És itt ismét nem annyira a philosophiai aesthetika művelői nyújtottak neki felvilágosító eredményeket. Kant főművére még gyakrabban találunk utalást, Krugot is megszólaltatja néhányszor, Bouterweket már inkább csak említi. Schopenhauerből alig látunk nála valamit, Solgerre csak egyszer hivatkozik, Astnak neve sem fordul elő. A művészetek tanának régibb íróit azonban ismeri. Ezt elárulják hivatkozásai Winckelmannra, Lessingre és Sulzer, Böttiger, Mengs, Engel, Müller Ádám, Forster, Hagodorn, Heidenreich egyes felhozott kijelentései. A francziák közül jóval kevesebbet idéz. Batteux, Audran, Dubos neve csak egyszer, Diderot-é néhányszor fordul elő, Boileau-t pár sor vorse képviseli. Már aránylag gyakrabban szeret Kératry-nak, Kant francia fordítójának művéből: «Du beau dans les arts d'imitation» (1822) idézeteket beleszövegetni. Annál behatóbban foglalkozott a Kant utáni idők úgynevezett populáris philosophusaival (Schasler nevezte őket így): Humboldt Vilmoossal, Jean Paulal, Herderrel és Goethével, kivált a két utolsóval. Herder egyenes hatásáról több helyen meggyőződünk Schedius gondolatmenetének ismertetése közben, Goethe-idézetekkel pedig elég sűrűn van tele hintegetve Schedius szövege. A Propyläen-folyóirat bevezetése (1798), a Winckelmann-cikk s az olasz útleírások éppen úgy szerepelnek forrásai

közt, mint a természettudományi munkák. Látszik, hogy Goethe szava Schedius előtt nagy súlyjal bírt, ezért kölesönöz oly szívesen gazdag, nyílt szellemének tárházából. Pedig mekkora távolság választja el a genialis meglátású, a konkrét és gyakorlati iránt eleven érzékkel, valamint színes képzelet és gondolatvilággal bíró német költőt, a szürke elmélet útjain haladó s tehetőségének természete s irányulása folytán az elvont s az általános körére szorító Schediustól, a szobatudóstól. Schiller ritkábban jut szóhoz, de azért egyik-másik jelentősebb gondolatát mégis feltaláljuk. A nagyok mellett Eckermann, Goethe titkára és barátja szerepel sűrűbben költészettanából merített idézetekkel. Schedius hitvallása a művészetekről nagyjában és egészében összhangzik a német irodalom virágkorának elveivel, a mint ezek a nagy íróknak reflexióiban megállapodtak s kifejeződtek. Ha a művészetek részletezőbb elmélete, kivált a költészettani rész nem hiányzanék nála teljesen, bizonyára még nagyobb mértékben lehetnének annak tanúi, hogyan kapcsolódtak bele gondolatai a német széptudomány eredményeibe.

A romantikusokról ellenben alig látszik tudomást venni. Tieck neve egyetlen egyszer fordul elő, Schlegelét nem is említi. Ez annál meglepőbb, mert Schedius Schlegel Frigyessel személyes jó ismeretségben volt. Az 1809-ben egy ideig Pesten tartózkodó német tudóst Schediussal való érintkezése alkalmával nyilván főleg történeti, nyelvi és irodalmi adatok érdekelték és Schedius sem a romantikus műelmélet egyik úttörőjét, hanem a nyelvészt, régiségbúvárt és történetphilosophust látta és tisztelte benne.

Ezek azok a forrásterületek, melyek Schedius æsthetikai elméletét táplálták. Sok felől merített tehát s mégsem mondhatjuk, hogy önállóan volna. Sem általános elvei, sem azok alkalmazása tekintetében nem tagadhatjuk meg tőle az eredetiséget. A peripatetikusok kosmologiai elve nála az æsthetika főelve lett; az a miből ők általában a létezők összességét magyarázták, itt szűkebb jelentőséget kapott s a szép jelenségek ismertető jegyévé változott. Ez az átvitel és megszorítás lényegesen megkülönbözteti a magyar író tanát a görögökétől. (Meg kell azonban vallanunk, hogy a kölesönzött alap mégis szélesebbnek látszik, mint a minőre az æsthetikának szüksége volt. Schedius

maga is az organismusról való egész elméletét erre építi fel, sőt alkalom adtán philosophiai rendszere felállításáról beszélve, azt is csak a Philocaliában vetett alapra tervezi.) Azt a gondolatot, hogy az erő s az anyag kapcsolatát æsthetikai elvként gyümölcsöztesse, valószínűleg Schelling tanulmánya érlelte meg benne. Láttuk, hogy Schelling a műalkotás alapjellemét a természet és a szabadság synthesisében találta meg s a szépséget az anyag s a fény (tevékenység) érintkezéséből föltételezte.

Így alakult meg Schediusban az ő rendszere, mely bármennyi érintkezési pontot, meggyezést s átvételt mutat is fontosabb és kevésbé fontos részletekben, mégis csak az ő saját alkotása és senki másé. Mint már láttuk, nem tudjuk megállapítani, hogy mikor fogant meg elméjében tanának alap gondolata s őt ki az eszméből minden részében átgondolt s összefüggő rendszere. Annyi azonban látszik, hogy az egyszer elfogadott és helyeseknek vallott elvekhez hosszú időn át szilárdan és makaesul ragaszkodott. Kéziratát az idők folyamán új adalékokkal kiegészítgette, saját nézeteinek támogatására alkalmasoknak látszó s az irodalomban felmerülő újabb megállapodásokkal és vélekedésekkel bővítgette, de az alapelveket s a belőlük folyó gondolatrendszert megbolygatni semmi befolyásra sem volt hajlandó. Kapkodás és ingadozás nyomait nem látjuk sehol. Sem a népszerű Krug és Bouterwek, sem Solger vagy Schopenhauer nem ingatta meg álláspontjának helyességébe vetett sziklaszilárd meggyőződésében.*) Hűsögesen kitarított régi

*) Öt hónappal halála előtt egyik akadémiai ülésen elnökölt. Szilasy János olvasott arról a kérdésről, mely körül Szontagh Gusztávnak «Propylæumok a magyar philosophiához» című munkája óta sok vita folyt, hogy t. i. lehet-e egyáltalában nemzeti philosophia. Az értekező Szontagh álláspontján volt s a magyar philosophia létjogosultsága mellett érvelt. A tárgyhöz az előadás bevégeztésekor senki sem szólt hozzá. Ekkor Toldy Ferencz azzal a kéréssel fordult Schediushoz, hogy becsássa közre saját rendszerét vagy ismertesse meg egyelőre legalább az osztálylyal. Schedius készségesen ígérte, hogy a Philocalia magyar nyelvű bővített kiadásával kezdve meg a dolgot, lassankint az ott letett elvoken épülő egész philosophiáját közzé fogja tenni. Ebben majd meg fogja kísérteni, hogy az egyetlen elvvel, melyet a philosophiában elismerhet, összhangzásba hozza az eddig fölmerült rendszereket. Együttal tiltakozott a sokféle s így a nemzeti philosophiák ellen is, mert a philosophia csak egy lehet. «Min-

tana mellett mindvégig. Pedig, hogy mi minden történt a német æsthetikában 1809-től 1847-ig, szédítő el is gondolni.

Joggal kíváncsiak lehetnénk még arra, hogy a magyar æsthetikai törekvésekhez, melyek megelőzték, milyen viszonyban állott. A felelet egyszerű: nem vesz tudomást róluk, nem hivatkozik rájuk. Nemesak a fordításokat s a folyóiratokban megjelent értekezéseket, hanem Szerdahely műveit is hallgatással mellőzi azokon a lapokon, a hol pedig Ersch, Gruber, Wendt Hillebrand nevei helyet találtak. Greguss Mihályt sem említi meg, kinek érdekes latin műve két évvel korábban látott napvilágot. Pedig mind a kettőt, főleg Szerdahely könyvét jól ismerhette, hiszen ezt kormányrendeletre saját manuscriptuma helyett az 1795/6. tanévtől kezdve majdnem másfél évtizedig használnia kellett, vagy legalább tankönyvnek kellett kiírnia.

Magyar vonatkozást az egész könyvben alig fedezhetünk fel. Az egyetlen magyar idézet a fenséges tárgyalása közben fordul elő. Ez Baróti Szabó Dávid verse: «Vajmi rettentő ropogással hullog | A setét felleg kőbelét hasító | Mennyütő villám iszapos Tiszába | A komor égből.» Az egész úgy hat ránk, mintha valahonnan csak úgy idetévedt volna. Meg kell azonban engednünk, hogy a száraz, elvont, rendszeres tárgyalás közben nem is nyílt sokszor alkalom példák felhozására vagy ismertető és bíráló kitérésre. Latin és német vers sincs éppen sok.

Schedius æsthetikája, melyet minden oldalról s összes vonatkozásaiban feltüntetni iparkodtunk, nálunk figyelemre méltó kísérlet volt a szép problemájának megoldására. Egységes alkotás, egy alapelvnek alkalmazása a jelenségek egész világára. Írónk a rendszert, a pontos tudományos levezetést s az egésznek architektonikus felépítését nyilván főfeladatának tekintette, bár ennek megfelelni néha láthatóan sok fejtörést és gondot okozott neki. Az elvont tárgyalásokon, a szép metaphysikáján

den embernek, kiben lélek és ész van, el kell az ész elveit fogni. Ha egyik vagy másik azoktól eltér, az csak annak a jele, hogy a philosophia tiszta eszméjét nem fogták fel.» (Magyar akadémiai értesítő 1847-ről. Pest 1847. 153., 154. l.) — Az említett nagy tervek erejét fölülmúló vállalkozások voltak az akkor már 79 éves férfiú számára. Nem is vált belőlük semmi valóra. Az önértetes nyilatkozat azonban mutatja philosophiai elveinek igazsága iránt táplált erős bizalmát.

nyugszik a fősúly s a jelenségek az így nyert keretekbe utólagosan helyezkedtek el önként, vagy helyzetettek el sokszor nem erőltetés nélkül. A szigorú következetességgel végrehajtott s éles elméről tanuskodó gondolati munka, a paragraphus-láncolatoknak egy látszólag hiánytalan nagy egészszé való összekapcsolódása s a tekintélyes tudományos apparatus, melylyel fejtegetéseit támogatta, imponáltak a maga korában s elismerést érdemelnek tőlünk is, ha történeti álláspontra helyezkedve — a mint hogy nem is szabad más eljárást követnünk — akkori philosophiai és æsthetikai irodalmunk mértékét alkalmazzuk a műre.

Nála a szép objectiv minőség, mely ott rejlik a tárgyakban és szép akkor is, ha nem veszi őket észre és gyönyörködtető hatásukat föl nem fogja senki. Még a humanitas, tehát az, a mit subjectiv szépségnek nevez, sem más, mint az emberben rejlő bizonyos arány az érzéki és szellemi képesség, tehát az érzéki felfogás, a phantasia s az értelem közt. Aesthetikájának szerencsés főgondolata, hogy az æsthetikai alany s az æsthetikai tárgy ugyanazon törvényszerűségnek hódol s az előbbi: a fenti értelemben vett harmonikus egyéniség ezt a benne rejlő minőséget: az erőbeli vagy szellemi s az anyagi elv benső és egyenlő arányú együttlétét, tehát a maga benső valóját, veszi észre azokon a tárgyakon is, miket szépeknek ítél.

A szép eredetét olyan magasságokban keresi, hová az æsthetikai megértés föl nem juthat s ezért, mint láttuk, külön nevet is keresett tudománya számára. Az elmélkedés megbizhatóságát kétségen felülinek tartva, a tapasztalást mellőzi vagy elhanyagolja, a kérdés lélektani oldalát nem is igen érinti. Nem a tulajdonképeni æsthetikai folyamat érdekli, hanem a transsubjectiv valóság, melyet e mögött állani lát. Az æsthetikai gyönyör forrásait nem kutatja, sajátos természetének megállapítását rövidesen elintézi. Érzéseinek gazdag sokfélesége nem tűnik fel előtte, a szép új. n. változatai közül úgyszólván csak a fenségest igyekszik megmagyarázni s ezt sem az æsthetikában az alanyra tett hatás elemzése alapján, hanem a calleologiai részben, az alanytól teljesen elvonatkozó tárgyalás közben.

Az általános elmélet körében kedvvel időzve, a részletekre kevésse gondol. Kivált a műelméleti résznél mutatkozik ez, hol

az egyes művészetek tanával végleg adós marad. Rövidsége törekedve, sokszor vázlatossá lesz. Ilyenkor szinte kitérni látszik az egyes kérdések elmélyedő tárgyalása elől. Különösebb érzéket sem a természeti szépség, sem a művészet iránt nem áruul el. Schellingről nem is beszélve, egy Herder लोकессége s a szép jelenségekről adott színes képei hiányzanak ebben a szürke világban.

Tanáának imént említett egyoldalúságát illetőleg azonban meg kell jegyeznünk, hogy a lélektani és tapasztalati aesthetika, bár előzményei már a Kant előtti időkbe nyulnak vissza és pl. Herder is a szép tudományához minél szélesebb tapasztalati alapvetést tart szükségesnek, a XIX. század első felében a speculatív szellem térfoglalásával szemben mindenfelé hátraszorult és Németországban is csak jóval később jutott újabb virágzáshoz. Schedius tehát korának oszmeit fejezte ki s korának tudományos módszerét alkalmazta. Ebben van ereje s gyengesége. A mű régibb aesthetikai irodalmunknak mindenesetre egyik legjelentékenyebb terméke s a viszonylagosan eredetibb ilyen kísérletek közé tartozik. Foglalkozásai mellett is számottevő munka volt s nekünk azért is becses, mert magyar elmé gondolta ki s alkotta meg.

* * *

Még néhány szót fűzünk a mondottakhoz a mű megítélését és hatását illetőleg.

Schedius latin aesthetikájáról a német tudományosság alig vett tudomást. Hebenstreit Vilmos¹⁾ irodalmi szempontból értékesnek mondja, de lényeges haladást nem lát benne. Ficker Ferencz bécsi tanár csak éppen megemlíti a Philocaliát.²⁾ A nagy aesthetikatörténetek közül csupán Schasler emlékszik meg róla, de ő is egyszerűen a Schelling után támadó eklektikus művek közé sorozza.³⁾ Nálunk azonban kedvezően ítélték meg. Az első

¹⁾ Encyclopedie der Aesthetik, Wien, 1843. LII. 1.

²⁾ Fr. Ficker: Aesthetik, Wien, 1830. 2. kiadása. 1840.

³⁾ Max Schasler: Kritische Geschichte der Aesthetik, Berlin, 1872. 872. lap.

ismertetés¹⁾ a Philocaliát a magyar literatura érett gyümölcsei közé számlálja. Írója 36 évi elmélkedései után «mindeneket, a mik csak a szépség tudományához tartoznak, egyenesen magukból az emberi testi tulajdonokból és a lelki örönek rendszabásaiból fejtett ki.» Dicsőreatesnek mondja a műben a mély belátást, éles észet, eleven festést s a classikus világ hív ismeretén épült előadást. Almási Balogh Pál szerint Schedius «szép tudománynyal és éles elmével írt becses aesthetikai kézikönyvet ada ki tudományos rendszerben, deakul».²⁾ Toldy is úgy nyilatkozik,³⁾ hogy Schedius éles észszel új rendszert alkotott, de latinul, miért is az iskola falai közül az életre ki nem hatott. Erdélyi kijelentéseiről⁴⁾ az előbb emlékeztünk meg.

Ezek az általános ítéleteket tartalmazó nyilatkozatokon kívül van még a Philocalia megjelenése előtti évekből egy kis aesthetikai fejtegetésünk, melynek írója Schediusnak rendszerét elmélyedő tanulmány tárgyává tette és terjeszteni igyekezett. *Simon Florent*, a szerző, 1804-ben született, ügyvéd és városi képviselő volt s mint Pest magyarosodásának buzgó előharcosa kiváló érdemeket szerzett. 1873-ban halt meg.⁵⁾ Főleg fiatalabb korában különböző tartalmú czikkeket irogatott folyóiratokba s lapokba, többi közt egy rövid elmefuttatást a szépségről.⁶⁾

A mű levélformában, melyet ismeretközlésre és tudományos vitás kérdések tisztázására Mendelssobntól fel Schlegel Frigyesig a németek gyakran használtak, két ellentétes felfogású embernek, Kényeinek és Szellemfinek véleményét adja elő a szépség lényegéről. Kényei kétségbe vonja az aesthetikának, mint tudománynak lehetőségét. Szerinte a szépről való meghatározások eltérők, az emberek izlése különböző s a szép

¹⁾ Hazai és Külföldi Tudósítások. 1828. II. 6. szám.

²⁾ Philosophiai pályamunkák. I. 1835. 135. l.

³⁾ A magy. nemz. irod. története. Pest, 1864/5.

⁴⁾ A hazai bölcészet jelene. 1857.

⁵⁾ Arczképét és életrajzát l. a Magyarország és Nagyvilágban. 1873. 589. lap.

⁶⁾ Tüd. Gyűjt. 1826. IX. 3—33. l. Almási Balogh Pál (Philosophiai pályamunkák. I. 136. l.) tévesen állítja, hogy Simon a szépséget Krug szerint fejtegette.

séget bizonyos alaptételre vonni nem lehet, mert hiszen érzékenységünknek sem szabályait, sem természetét nem ismerjük.

Szellemfi másképp vélekedik. Ott a philosophia, erre kell alapítani — mint idáig egyedül Krug tette — tudásunkat. Főleg az «*érzékenység*» (sensus) tana az, melytől felvilágosítást remélhetünk. Ebben forr össze minden örök és tehetségünk. Belső érzésünk eszközei az érzékek, ezek kapcsolnak közvetlenül a külvilághoz, míg e mellett szellemiségünk tudatára is ébredünk. Ezt a kettőt keressük önkénytelenül a külvilág jelenségeiben is. A természetben az ember kezdet óta titkos «*lönyök*»-et sejtett. Az érzéki világban is érzéken túl valókat vél lappangani s ez a sejtítés, ez a vélekedés később az érettebb gondolkodás idején «*leronthatlan képzet*» válik. Az egész világ s az ember is egyrészt anyag, másrészt értelem vagy erő (vis).

Ez a Philocalia alapgondolata, csak hogy Simon az erőt teljesen határozatlanul hagyja s ezzel alkalmassá teszi az «*idea*»-val való egyesítésre, mely alább feltűnik.*)

Kényei felsorolja ellenvetéseit. 1. Ha minden anyag és erő, miért nem szép minden test? 2. A szép hatása közvetlen. Ha vizsgálatokba boesátkozom, a mint Mendelssohn is tanította, elillan a szépség. 3. A képzelő erőt nem lehet kirekeszteni a szépből. 4. A szép észrevétele egyéni feltételektől, műveltségünk fokától, személyes helyzetünktől függ. Tehát önnön érzésünkre sem építhetünk állandóan. Szellemfi czáfolás közben kifejti elméletét. 1. Nem minden szép, mert a szép elemeiből nincsenek mindenütt a kölcsönösen megfelelőek együtt. 2. A vizsgálás árt az érzésnek, de a szép megértéséhez ez az egyetlen út. 3. Az érzésben az ember minden tehetsége együtt munkál, tehát a képzelődés is. A szépségnek egész bája valóban innen ered. Egyébként elismeri a «*szépségek*» közt levő különbséget, «*mely a képzelődés felemelkedettségének különböző polezaitól függ*». Az a megjegyzése, hogy a művészség művei nem szépek magukban, csak a szemlélőben (in subjecto intente) okozott benyo-

*) Szerzőnk megbízik Schedius utmutatásában. Ezt látjuk az első levél e szavaiból: «*Jer barátom, lépjünk a természet belső rejtekeibe, melyeket Sch., mint annak meghittje, már felvilágosított. Esmerem nyomdokait, bizonyos irányán ezélnkhoz jutunk.*»

másnál fogva mondhatók szépeknek, megfelel Schedius tanának az abszolút és a relativ szépségről. (232. §.)

Az általános vonások elméleti kifejtéseiben a Philocalia terminológiájától némi eltérés tűnik fel. Schedius a potentiát ható, működésre képes elemnek fogta fel, melynek neve az alsó fokon vis, a felsőbbben mens. Simon az erő és értelem mellé mintegy velük egyenértékű fogalmat a *képzel-et*, az *ideát* állítja oda. Pedig ez az értelem vagy ész működésének eredménye csupán. Így a szépségnek olyan meghatározását készítette elő, mely a Schediuséval nem esik össze. Minden szépség Simon szerint «*egy képzetet (értelem, idea) állít tökéletesen valami érzéki jel által (az anyagban, in materia) előnkbe. Tehát minden szépségnek vagyon képze (idea)ja, a melyet külső jel által (az anyagban) tüntet előnkbe.*» (14. lap.) Ezek már Hegel hatására valló gondolatok.

A mit az anyagról, az erőről s a kettőnek tökéletes és egyenlő egyesüléséről mond, a «*képzet*»-nek előtérbe tolakodásától eltekintve, egybevág Schedius tanával. Hasonlóképen az emberi szépségnek az ellenkező elemek harmoniájából való eredtetése, továbbá a «*venustum*» és a fenséges megkülönböztetése, a költés fajainak (a művészeteknek) a három tárgyas érzékre (látás, hallás és tapintásra) való visszavezetése is.*)

Kényeit a felhozottak meggyőzték. Csak a természeti szép mellőzését sajnálja, mert ez tárgyas szépség, azaz tárgya valóban szép, a művészeti szépség csak képzei, alakos, subjectív s valóban nem szép. Ez volt, láttuk, Schedius gondolata is.

Az előbbi ellenvetésre Szellemfi válaszol s a természetet a művészettel egybeveti. A természet egészben szép, de egészes (totalis) szépségét mi szemlélni nem, csak sejtetni vagyunk képesek. A természet képe azonban ott van letükrözve a kicsiben

*) Simon odavetőleg megemlíti, hogy már Krug is esodálta Himfynek énekeit, a szerelom kifogyhatatlan formáinak fenséges gyűjteményét. Krug szavai ezek: So zeigen des ungarischen Dichters Himfy (Kisfaludi) Lieder der Liebe, deren 1. Theil die klagende oder sehnsuchtsvolle Liebe, und der 2. die beglückte Liebe überschrieben ist, einen höheren Schwung und mehr wahre Begeisterung im letzten Theile. (Geschmackslehre oder Aesthetik. Wien. 1818 II. 323. 1.) Ennek az ítéletnek 2. része teljesen ellentétes a köztudatba átment felfogással.

is. Ezt követi a művész. Életet nem gyújthat ugyan, de ellesheti a természet szabályait, a «titkon élelengő érzektől» a hatalmas emberig. Az értelem, a képzet, az idea, a gondolat, az erkölcsi helyhezet, az indulat, a nemi jelleg az élet lelke. «Minden belőlünk megyen ki s minden ismét belénk folyik vissza s ezen ki- és befolyásnak s alkatjának tudata az ember való értéke s belső becsé, élete. Ezen ki- és befolyás a közösülés a külvilággal (commercium cum mundo objectivo). Ez által nyilik fel előttünk a belső világ s ez nyitja fel előttünk a külsőt is.»

Simon az életteljesség erős hangsúlyozásával nem állít új elvet a művész elé. Ezt a gondolatot Schelling mély speculativ megalapítással alkalmazta és gyakran feltaláljuk más æsthetikai művekben is. A további fejtegetések a képzetről, a jelről s ezek egybeállításáról nem nyujtanak figyelemreméltót.

Csak a művészetek felosztását adjuk még. A szép csak egy, de az érzékek szerint, melyek felfogják, három módon állhat élénk. A *tapintás* köréhez tartozik 1. a *merő pepecselés* vagy némajáték. (Pepecselés = gesticulatio, Gebhrdenkunst.) Ez ismét *holt* (rajzolt képekben, vagy metszett, faragott szobrokban), vagy *eleven* (az életben s a nézőszínen). 2. A színnel összetett tapintás, színezett tapintás a kertészségben. A *hallás* művészetében a hang játszik szerepét, mely 1. *ezikkelyezetlen* (tagolatlan, zenéi hang), 2. *ezikkelyezett* (beszéd) s ez az utóbbi ismét magányos vagy a zenével egybekötött (ének). A *látás* művészetének alapja a fény s ezáltal a szín. Ez a legszűkebb művészet volna, ha nem volna «a tapintás helytartója».

A felosztás önkényes erőszakoltsága szembeszökő. A rajzot a látás érzékétől elszakítja, mert ez az érzék csak a színeket fogja fel. A színnel összetett tapintás köré is hiányos s a hol első sorban a színes szobrok említését várnök, a kertészséget kapjuk.*) A művészetek áttekintése még a Schediusénál is vázlatosabb és hézagosabb.

Simon kis közleménye mintegy népszerűsítése Schedius

művének. Eredeti és ügyes gondolata volt, hogy a szép kérdését ellenfelek vitája útján tisztázta és Schedius iránt érzett tisztelete nyilvánul meg abban, hogy az ő álláspontját juttatta diadalra. A skepticizmus képviselője nem erős ellenfél, hamar is megtér, de az a néhány megjegyzés is, melyben különvéleménye kifejezést talál, alkalmas arra, hogy a problema mögött rejlő nehézségeket észrevétesse. A vitatkozás némi élenkséget is hozott a tárgyalásba. A szép magyarázatához Simon adalékokkal nem igen járult, de a latin rendszeres előadások ilyen kivonatolásával és szélesebb körökkel való megismertetésével hasznos szolgálatot tett. Ezért a magyar æsthetika történetében mestere árnyékában egy szerény helyet megérdemel.

*) Az utóbbi illetéleg v. ö. Schedius 241 §. Sic ars topiaria formis non tantum viseri, sed etiam tactui proprias una comprehendit. Simonnál furcsa tévedésként az ars topiaria helyett az ars topica nevet találjuk.